

Наша Слова

Не пакідайце ж мовы нашай беларускай, каб не ўмёрлі!

ФРАНЦІШАК БАГУШЭВІЧ

Газета выходзіць з сакавіка 1990 года

№ 20 (1067) 16 ТРАЎНЯ 2012 г.

Еўра-2012:

беларускі

футбольны сэрвіс

Гульні футбольнага чэмпіянату Еўропы пачнуцца 8 чэрвеня і пройдуць на стадыёнах Польшчы і Украіны.

Адмыслова з гэтай нагоды Беларускага Радыё Рацыя падрыхтавала першы беларускамоўны спецыяльны сэрвіс, прысвечаны чэмпіяна-

ту, які размешчаны на сайце. Тут вы можаце знайсці інфармацыю пра ўсе гарады і стадыёны, на якіх пройдуць гульні. А таксама графік гульняў, які будзе апэратыўна адлюстроўваць найноўшую сітуацыю. Тут таксама вы зможце знайсці

ранейшыя чэмпіянаты Еўропы.

Запрашаем наведаць сэрвіс <http://new.racyja.com/content/eura-2012>

Сачыце за падзеямі чэмпіянату разам з намі.

Беларускае Радыё Рацыя.

130 гадоў з дня нараджэння Ўладзіслава Галубка

Уладзіслаў Галубок (сапр. Уладзіслаў Язэпавіч Голуб; 15 траўня 1882 - 28 верасня 1937) - беларускі драматург, рэжысёр, актор, тэатральны дзеяч.

Нарадзіўся 15 траўня 1882 года на станцыі Лясная (сёння в. Лясная ў Баранавіцкім раёне Берасцейскай вобласці) ў сям'і чыгуначніка. Адукацыю атрымаў у царкоўна-напрыходскай школе, здаў экстрэнам экзамены за курс Менскай гарадской навучальні (1906), скончыў у Менску мастацкія курсы. Працаваў грузчыкам на чыгунцы, прыказчыкам у краме, слесарам у Менскім дэпо. З дзіцячых гадоў імкнуўся да ведаў, культуры.

У 1917-1920 гадах - актор і рэжысёр Першага таварыства беларускае драмы і камедыі. З 1920 да 1922 года - загадчык мастацкага аддзела ў Народным камісарыяце асветы БССР. Адзін з заснавальнікаў беларускага савецкага тэатра.

У 1920 годзе стварыў беларускі вандроўны тэатр, які называўся "Труп Галубка". Вандроўны тэатр пабываў са сваімі спектаклямі ў самых розных кутках Беларусі. Галубок адначасова выконваў абавязкі мас-

така-дэкаратара, музыканта-выканаўцы і рэжысёра. Аснову рэпертуару складалі яго п'есы "Пан Суррынта", "Ганка", "Плытагоны", "Пінская Мадонна", "Васіль Хмель", у якіх раскрываецца барацьба беларускага народа за права "людзьмі звацца". Тэатр Галубка карыстаўся выключнай папулярнасцю ў гледачоў. У 1906 годзе У. Галубок пачаў выступаць у перыядычным друку як паэт і празаік. Выдаў зборнік "Апавяданні" (Пецярбург, 1913). З 1917 году выступаў як драматург. У 1968 г. выйшаў зборнік "П'есы", у 1982 г. - "Творы". Аўтар публіцыстычных і тэатразнаўчых артыкулаў. Вядомы як мастак-дэкаратар і пейзажыст. Першы Народны артыст БССР.

16 чэрвеня 1923 года ў Серабранскім клубе адбыўся бенефіс кіраўніка трупы Ўладзіслава Галубка - была пастаўленая ягоная п'еса, драма ў пяці актах "Блуд".

Лёс Галубка быў тыповым для нацыянальных дзеячоў Беларусі. Звольнены з усіх пасадаў, у 1937 г. ён быў рэпрэсаваны і, паводле афіцыйнай версіі, памёр у няволі ад гіпертанічнай хваробы. Труп Галубка была арыштаваная ў поўным складзе і расстраляная. Рэабілітаваны пасмяротна 26 жніўня 1957 года Вярхоўным судом БССР.

МІНІСТЭРСТВА КУЛЬТУРЫ
РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

Проспект Пераможцаў, 11, 220004, г. Мінск

Тэлефон (017) 203 75 74
Факс (017) 203 90 45

e-mail: ministerstvo@kultura.by

CS.04.2012 № 01-19/321011
На № 8 ад 29.07.2012

МИНИСТЕРСТВО КУЛЬТУРЫ
РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

Проспект Победителей, 11, 220004, г. Минск

Телефон (017) 203 75 74
Факс (017) 203 90 45

e-mail: ministerstvo@kultura.by

Магілёўская гарадская арганізацыя
Грамадскага аб'яднання
"Таварыства беларускай мовы імя
Францішка Скарыны"

Аб правядзенні работ на
гісторыка-культурнай каштоўнасці

Міністэрствам культуры ў межах сваёй кампетэнцыі разгледжаны зварот аб праекце прыбудовы да будынка па вул. Першамайскай, 34а у г. Магілёве, які ўваходзіць у склад гісторыка-культурнай каштоўнасці катэгорыі "З" - гістарычны цэнтр (XIV - XX стст.) г. Магілёва.

Згодна з палажэннямі артыкула 37 Закона Рэспублікі Беларусь "Аб ахове гісторыка-культурнай спадчыны Рэспублікі Беларусь" на падставе звароту ТС "МагнітСервісЦэнтр" Міністэрствам культуры заказчыку работ выдадзены дазвол ад 15.04.2011 № 11-01-08/249 на права правядзення навукова-даследчых і практных работ па будаўніцтву прыбудовы да будынка па вул. Першамайскай, 34а у г. Магілёве з вызначэннем асобых умоў.

Праектная дакументацыя па будаўніцтву прыбудовы да будынка па вул. Першамайскай, 34а у г. Магілёве ў Міністэрства культуры не была прадастаўлена. Заклучэнне аб адпаведнасці практных рашэнняў названай дакументацыі нормам заканадаўства па ахове гісторыка-культурнай спадчыны Рэспублікі Беларусь Міністэрствам культуры не выдавалася.

Правыя нормы для адмены дазволу Міністэрства культуры на права правядзення навукова-даследчых і практных работ адсутнічаюць.

Намеснік Міністра В.І. Кураш.

24.05 у чацвер

у Менску ў рамках праекту "Будзьма!"

"Беларускамоўная адукацыя ў садках і школах
сталіцы. Паседжанне бацькоўскага камітэту."

Адказная Алена Анісім.

17.30-18.20

Сядзіба ТБМ.

Уваход вольны.

Дарагія сябры!

Калі Вы хочаце азнаёміцца з дзейнасцю ТБМ і яго рэгіянальных арганізацый, даведацца пра распаўсюджанне беларускай мовы ў розных сферах жыцця нашай краіны, запрашаем наведаць партал ТБМ!

www.tbm-mova.by

100 гадоў з дня нараджэння Анатоля Іверса

Іверс Анатоль (Іван Дарафеевіч Міско) - заходнебеларускі паэт, нарадзіўся 15 траўня 1912 г. у вёсцы Чамяры Слонімскага раёна Гарадзенскай вобласці ў сялянскай сям'і.

Сям'я, як і многія іншыя аднавяскоўцы, у 1914 годзе выехала ў бежанства і вярнулася дадому ў 1918 годзе. У 1926 годзе Іван па-

ступае вучыцца ў Віленскую беларускую гімназію.

Будучы навучэнцам Віленскай беларускай гімназіі, у 1926 годзе ён уключаецца ў рэвалюцыйную барацьбу супраць польскіх уладаў. І калі ў гімназіі пачалася забастоўка Іван Міско прыняў у ёй актыўны ўдзел. Паліцыя разгнала забастоўшчыкаў, а Івана Міско пад канвоём прывезлі ў Чамяры і пад распіску здалі бацькам.

Ён тройчы быў асуджаны польскім судом, неаднойчы арыштоўваўся дыфензівай. У 1935 годзе Іван Міско служыў у польскай кавалерыі ў Плоцку, калі пад коламі легкавага аўтамабіля загінула яго маці. Пасля службы паэт вяртаецца на бацькоўскі хутар, хутка жэніцца і жыве на гаспадарцы з маладой жонкай і бацькам. Тут жа ён дачакаўся сваёй першай кніжкі "Песні на загонах". Калі прыйшлі "першыя саветы" (1939) і ў Слоніме пачала выдавацца спачатку павятовае, а потым раённая

газета "Вольная праца", Анатоль Іверс запрасяў працаваць літсупрацоўнікам рэдакцыі першы рэдактар газеты І.А. Чарняўскі. У 1940 годзе стаў сябрам Саюза беларускіх пісьменнікаў.

3 лістапада 1943 г. - партызан брыгады імя Ракасоўскага. Да канца вайны Анатоль Іверс узначальваў Слонімскаю падпольную антыфашысцкую арганізацыю і быў намеснікам камандзіра партызанскага атрада імя Дзяржынскага. Выдаваў антыфашысцкую газету "Беларусь".

Пасля вайны працаваў у рэдакцыі мясцовай раёнкі. 1949 па 1965 гады, замест творчай працы, паэт працуе майстрам на смолазаводзе, а потым тэхнолагам лесахімічнага заводу. Працаваў у газеце, гарсаўце, Слонімскай гарвыканкаме. У 1976-1984 гг. - сакратар слонімскага раённага аддзялення Таварыства аховы помнікаў гісторыі і культуры.

(Пра Івана Міско чытайце на ст. 5.)

ISSN 2073-7033

9 772073 703003 >

ПРЫЧАШЧЭННЕ РОДНЫМ СЛОВАМ

А. Каўрус глыбока дасведчаны ў пытаннях беларускай мовы, у тым ліку яе культуры: выбар моўных сродкаў (варыянтных і сінанімічных слоў, словаформаў ці сінтаксічных канструкцый). Даследчык клапоціцца, каб не страціліся, а захаваліся і пашырыліся ва ўжытку самабытныя асаблівасці беларускай мовы, якія і вызначаюць яе непайторнасьць і багацце.

Гэтыя і шмат якія іншыя пытанні разглядаюцца ў новай кнізе А. Каўруса “**Да свайго слова: пытанні культуры мовы**”, якая выйшла ў выдавецтве Рэспубліканскага інстытута вышэйшай школы (Мінск, 2011) накладам 600 асобнікаў. Кніга складаецца з шасці раздзелаў, кожны з якіх у сваю чаргу – з шэрагу падраздзелаў.

У раздзеле “Агледзіны слова” гаворка вядзецца пра парушэнні літаратурнай нормы пераважна ў сродках масавай інфармацыі. Адно з самых прыкрых – ужыванне русізмаў замест сваіх, нярэдка самабытных слоў. У кнізе не толькі прыводзяцца прыклады такіх парушэнняў, з якімі сустракаемся на старонках газет, у тэкстах радыё- ці тэлеперадач, але і даюцца слухныя прапановы, які абсяцця без таго або іншага русізму. Так, замест рускага гутарковага *нервотрэпка* ў беларускамоўным перыядычным друку і Беларускім радыё ўжываюцца такія варыянты, як *транпанне нерваў*, *нерванне*. А ёсць і яшчэ адзін варыянт унікнення русізму: *матанне (вымотванне) нерваў*. Дарэчы, з такім варыянтам перакладу сустракаемся ў акадэмічным “Руска-беларускім слоўніку” (1982). Падамо яшчэ колькі беларускіх адпаведнікаў русізмаў (слоў і выразаў): *падзвіжкі – зрух, зрухі, угон (машыны) – згон, угончык – згонічык, угначы – саснаць, чытва – чытво (чытанне), уход у адстаўку – выхад у адстаўку*.

Вядучы гаворку пра тэрмінатворчасць 40–90-х гг. XX ст., А. Каўрус прыводзіць адпаведнікі рускамоўным тэрміналагічным адзінкам з не ўласцівымі беларускай мове суфіксамі *-уц-, -юц-, -ац-, -яц-, -ем-, -им-*: *образуючая – утваральная, равнодействующая – раўнадзейная, растворяемость – растваральнасць, нисходящий – сыходны, успокаивающий – заспакаляльны*.

Як адзначаецца ў кнізе, ужо ў “Руска-беларускім слоўніку” (1953) да шмат якіх тэрмінаў падабраны беларускія адпаведнікі, якія “дэманстравалі і ўстаўлявалі нацыяльна адметнасць і самабытнасць беларускай мовы” (с. 34).

Што ж да зваротных дзеепрыметніковых формаў, то яны перакладзены ў гэтым Слоўніку беларускімі аддзяслоўнымі прыметнікамі з суфіксамі *-н-, -к-, -л-*: *напратыковаваўшыся – напратыкаваны, запыхавіўшыся – зады-*

ханы, качаюцца – хісткі, укорениўшыся – укаранелы. Адзначаюцца выпадкі перакладу дзеепрыметнікаў апісальна – “які + дзеяслоў цяперашняга часу ў трэцяй асобе адзіночнага ліку”: *преломляющий – які праламляе, удавшийся – які ўдаўся*. Назіранні А. Каўруса пацвярджаюць правільнасць такой пазіцыі лексікографіі. Шэраг назоўнікаў (у тым ліку наватворы) з тыповымі для беларускай мовы суфіксамі ў ролі адпаведнікаў рускіх дзеепрыметнікаў няспынна пашыраецца: *выступоўца, выступальнік, нападнік, разоўца, праваральнік, спачувальнік, смуткоўца, спадзяванец, спрыяльнік, завітанец* і інш.

Нярэдка пошук натуральнага беларускага адпаведніка і яго ўваходзіны ва ўжытак займае працяглы час. Прыкладам могуць быць словы, якія абазначаюць працэс размовы і яго ўдзельнікаў. Абмяжуем некаторымі беларускамоўнымі адпаведнікамі асобных рускіх слоў або выразаў, з якімі сустракаемся ў кнізе: *бел. моўнік, моўца – рус. гаворацьчы; таксама: суразмова – собеседование, маўленчая асоба – гаворацьевае ліцо*.

Некаторыя словы, перш чым заняць належнае месца ў беларускай літаратурнай мове, прайшлі, як паказвае даследчык, складаны шлях выпрабаванняў, жорсткага супраціву з боку некаторых мовазнаўцаў. Сярод іх – *распавесці* і яго аднакаранёвікі *расповед, аповед*, якія сёння годна пачуваюць сябе ў нашай мове.

Другі раздзел – “З беларускай граматыкі”. У адным з яго падраздзелаў А. Каўрус выказвае абгрунтаваны меркаванні адносна прыметнікавых формаў тыпу *найніжкі, найбагацьці, найглыбокі* (г. зн. з далучэннем прыстаўкі *най-* да пачатковай формы прыметніка). Рэч у тым, што некаторыя даследчыкі (у прыватнасці, П. Жаўняровіч) такія формы лічаць неапраўданымі: маўляў, акадэмічная граматыка толькі адзначае іх рэдкае выкарыстанне “ў мове мастацкіх твораў” (с. 87). Адноўна ставіцца да такіх формаў і У. Казьбярук, які “нідзе – ні на Беласточчыне, ні на Наваградчыне, ні на Полаччыне, ні ў іншых месцах... не чуў слоў тыпу *найдобры, найсмачны, найпрыгожы*” (с. 87–88). Але “не чуў” – гэта далёка не навуковы крытэрыў ацэнкі пэўнай моўнай з’явы як ненаарматыўнай. Ужо нават тое, што такія формы найвышэйшай ступені ўжываюцца ў мастацкіх тэкстах, служыць надзейнай асновай для сцверджання: “Гэта дастатковая падстава, каб іх ацэньваць станюча” (с. 87). Каб абвергнуць “чужароднасць” згаданых вышэй (і падобных да іх) формаў, А. Каўрус лічыць нялішнім нагадаць, што такія прыметнікавыя формы ўжываліся ў беларускіх мастацкіх творах 1920–30-х гадоў (М. Чарот, А. Мрый, У. Жылка і

Алесь Каўрус

інш.). Не чужародныя гэтыя формы і сучасным аўтарам – пісьменнікам, журналістам, літаратуразнаўцам, крытыкам (падамо толькі некаторыя са згаданых у кнізе прозвішчаў: Э. Агняцвет, А. Адамовіч, З. Азгур, М. Арочка, Р. Барадулін, Р. Бярозкін, Н. Гілевіч, М. Гіль, У. Гніламедаў, С. Закоўнікаў, К. Кірэнка, Г. Кісялёў, А. Куляшоў, М. Купрэў, М. Лынькоў, В. Макарэвіч, І. Мележ, Я. Сіпакоў). Засведчаны такія формы і ў “Слоўніку беларускай мовы” І. Навоўча, у “Расійска-беларускім слоўніку” (1928) С. Некрашэвіча і М. Байкова.

Аўтар кнігі непрамальна ставіцца да пазіцыі тых мовазнаўцаў, якія лічаць, што дзеяслоўныя формы 1-й асобы множнага ліку згаднага ладу супадаюць з формамі 1-й асобы множнага ліку абвесага ладу. Ягоны пункт гледжання выразны і абгрунтаваны (дарэчы, ён адлюстраваны і ў акадэмічнай граматыцы беларускай мовы): “Трэба з усёй пэўнасцю падкрэсліць: выступаючы са значэннем згаднага ладу, дзеяслоў заканамерна набывае і адмысловы марфалагічны сродак заадачнасці – канчатак *-ем(-эм)*. Таму калі ў абвесным ладзе асабовыя формы канчаюцца на *-ём(-ом)*: *бярэм, забярэм, няём, спяём*, то ў згаданым ладзе гэтыя дзеясловы маюць канчатак *-ем(-эм)*: *бярэм, забярэм, няем, спяем*” (с. 100).

Некаторыя дзеепрыметнікі залежнага стану ўтвараюцца і ад пераходных дзеясловаў незакончанага трывання з суфіксамі *-іва-, -ва-*. Паводле названай вышэй граматыкі і ў гэтым выпадку дзеепрыметнікі не ўтвараюцца, што, аднак, пярэчыць маўленчай практыцы, дзе такія дзеепрыметніковыя формы ўжываюцца: *абліваны, згадваны, здабываны, паказваны, паліваны, ужываны, ушчучаны* і інш. Суды, як лічыць А. Каўрус, трэба далучыць вытворы ад дзеясловаў на *-оўца-* тыпу *дастасоўваны, параўноўваны, рэалізаваны*.

Вялікую практычную каштоўнасць (для настаўнікаў, перакладчыкаў, журналістаў, пісьменнікаў) мае матэрыял раздзела, дзе даволі падрабяз-

на падаюцца асноўныя адпаведнікі (сродкі замены) неўласцівых беларускай мове формаў дзеепрыметнікаў з суфіксамі *-уч-, -юц-, -ац-, -яц-*, (с. 135–163). Часцей за ўсё заменікамі выступаюць прыметнікі з рознымі суфіксамі (абмяжуем некаторымі прыкладамі):

-лів-: *гнятлівы – гнетуцый, блуклівы – блуждаюцый, грывлівы – грэмяцый, мірглівыя (зоркі) – мерцаюцые (звезды), дрымлівыя (рэкі) – дремлюцые (рэкі), шапатлівае (трысце) – шуршачы (тростнік);*

-льн-: *згасальны – угазаюцый, узрушальны – потрысаюцый, гаварыльны – гаворацый, вырашальны (фактар) – рэшаюцый (фактар);*

-н-: *заходны – заходзяцый, падыходны – падходзяцый, наводнае (пытанне) – наводзяцый (вопрос), думныя (палітыкі) – думаюцые (політыкі);*

-оўн-: *атакоўны – атакаюцый, інтрыгоўны – інтрыгуяцый, канфліктоўны – канфліктуюцый, пульсоўны – пульсіруюцый, паноўны (клас) – господствуюцый (клас);*

-оўч-: *арганізоўчы (цэнтр) – арганізуюцый (цэнтр), накіроўчы (сіла) – напраўляючы (сіла), мабілізоўчы (праца) – мабілізуячы (праца);*

-ацыйн-: *кансалідацыйнае, мабілізацыйнае (значэнне) – кансолідуруюцые, мабілізуячыя (значэнне), характарызацыйная, актуалізацыйная (функцыя) – характарызаючыя, актуалізацыйная (функцыя), канстатацыйная (інтанацыя) – канстатуруючыя (інтанацыя);*

-к-: *міготкае (святло) – мигаюцый (святло), кіпячая (вода), лётка (пташка) – летячая (пташка).*

Адпаведнікамі рускіх формаў дзеяслова з суфіксамі *-ац-, -яц-, -уц-, -юц-*, якія ўжываюцца ў функцыі назоўнікаў, у сучаснай беларускай маўленчай практыцы, усё шырэй выступаюць субстантыўнага прыметнікі і назоўнікі. Параўн.: *бел. наступоўца – рус. наступаюцый*; *таксама: напалоўны, нападнік, нападчык – нападаюцый, ахвотны – жэлаюцый, пакутны – страждоўцый, распятвальнік – распрашываюцый, адпачыванец (адпачывальнік, адпачыванчык) – отдыхаюцый*; *таксама: пажаданец, прапаноўца, выязджанец, непрыванец, пратэстоўца, выступовец (выступоўца, выступальнік, выступальчык).*

Замышляючы дзеепрыметнікаў з суфіксамі *-уч-, -юц-, -ац-, -яц-, -ш-, -ўш-* можа быць дзеепрыслоўе. Адна з прычын, якая не спрыяе шырокаму ўжыванню дзеепрыметнікаў, у прыватнасці ў форме назоўнага склону адзіноч-

нага ліку мужчынскага роду, з’яўляецца аманімія з дзеепрыслоўямі, што замінае адназначнаму ўспрыманню выказвання: *А тут – бяскрайні сасновы лес, прыцярашаны марозным снегам, захапляючы сваёй магутнай цішынёй* (П. Пестрак).

Параўнаем, як перакладаюцца беларускія дзеепрыслоўі на рускую мову: *Бегучы, дзяўчынка ўпусціла мячык і Бегуца дэвочка уроніла мячык*; *таксама: Мы, жыжучы ў Беларусі, выдатна разумеем... як нам яшчэ далёка да Еўропы* (П. Садоўскі). – *Мы, жыжучы в Беларусі, отлично понимаем...* У сказе *А праз нейкі час // Данеслі крумкачы, // Што яны сустрэлі // Чаек летучы* (М. Танк) дзеепрыслоўе прапануецца перакласці на рускую мову такім варыянтам (як адным з мажлівых): *летацых* (чаек).

У кнізе разглядаецца такая асаблівасць беларускай мовы, як ужыванне дзеепрыслоўяў (галоўным чынам у гутарковым і мастацкіх стылях) з суфіксамі *-ўш-, -ш-* у складзе выказнікаў: *Зоська босая, але старанна прычасушыся і адзеўшыся* (Я. Купала); *Думаю: вась і мяне магло так забіць на вышках, на даміку, што цяпер згарэўшы* (М. Гарэцкі); *Абодва берагі рэчкі былі густа заросшы старымі дрэвамі...* (Я. Колас); *Адзін з ваяроў быў упаўшы на падлогу...* (П. Васючэнка). Дарэчы, у “Граматыцы беларускай мовы: сінтаксіс” (Мінск, 1966) такія выказнікі не лічацца адхільнем ад літаратурнай нормы. Памяркоўна і нават прыхільна ставіцца да падобных выказнікаў Р. Клусаў, навуковец, які “ў цэлым актыўна ігнараваў спецыфіку беларускай мовы” (с. 151). Ён піша: “Некаторыя з падобных выразаў атрымалі нават літаратурнае прызнанне. Так, напрыклад, бытуе выраз «ён быў выпіўшы», і мы не адчуваем якой-небудзь нязвыкласці такога словаўжывання. Параўнаем падобныя ж прыклады ў К. Крапівы: «Хай танцуюць кулі й рыкшы, танцаваць яны прывыкшы»...; у Р. Мурашкі: «Там дзядзька наш ой як згадаўшыся па добрым словам» (с. 161–162). Нельга не пагадзіцца з абгрунтаванай высновай А. Каўруса, што ўжыванне дзеепрыслоўяў у функцыі выказніка “ў пэўнай ступені кампенсуе абмежаванасць некаторых формаў дзеепрыметніка, якія для рускай мовы з’яўляюцца звычайнымі, нарматыўнымі”, а ў беларускай ўспрымаюцца “як ненаaturalныя, скалькаваныя” і, паводле навуковай кваліфікацыі, “непажаданыя ва ўжытку” (с. 162). З улікам сказанага вышэй рускамоўны сказ тыпу *Людзі приходят на работу неотдохнувшими* (НТБ. 23. 12.2002) па-беларуску прапануецца перадаць так: *Людзі приходзяць на працу не адпачыўшы*.

Надаецца ўвага разгляду самабытных асаблівас-

цяў беларускага сінтаксісу. Адна з іх – канструкцыя “прыназоўнік з + родны”, якая выражае прычыну або падставу дзеяння: *з прычыны, з прывычкі, з ініцыятывы, з жадання, з любові, з болю* і інш.: *У ічэтку высах з той хады* (Я. Колас); *Струны хай грываць і рвуцца, // З болю, з гнева* (А. Гарун); *З гэтае прычыны яму было крыху і надобра* (Я. Колас); *З старой прывычкі Мікуць сказаў: – Памажы божа* (К. Чорны). Дарэчы, такая канструкцыя, як адзначае А. Каўрус, была прадукцыйная ў старой беларускай мове: *зіме з морозов і метелицы по дорогам много множество людей... померло* (Баркалабаўскі летапіс, канец XVI – пачатак XVII ст.).

Для абазначэння прычыны, падставы дзеяння пашырэнная атрымалі формы роднага склону з прыназоўнікам *паводле*: *Але, паводле спецыяльных жаданняў заказчыка, сурвэты рабіліся любых колераў і рознакаляровыя* (К. Чорны); *Паводле патрабавання Каліноўскага, Цэнтральны камітэт пазбаўляўся права пасьпыхаць у Беларусь і Літву якіх-небудзь агентаў* (Г. Кісялёў); *Зрабіў гэта, паводле просьбы Тэраўскага, Міхась Чарот* (М. Лужанін).

Аднак і да гэтага часу, “на жаль, і навуковыя, і школьныя граматыкі... не «ўзако- нываюць», не кваліфікуюць такіх канструкцый” (с. 173).

У кнізе разглядаюцца выпадкі злоўжывання ў маўленчай практыцы (у тым ліку пісьмовай) прыназоўнікам *па*, паказваюцца, якія іншыя адпаведнікі могуць выступаць як сінанімічныя з “па” – канструкцыямі, напрыклад: *па гэтай прычыне – з гэтай прычыны, па заканчэнні сходу – пасля сходу, па праву лічыцца – справядліва (правільна) лічыцца, па большай частцы – збольша, вялікі па памеру – вялікі паводле памеру – вялікі па памер. А вось якія сінанімічныя формы спалучэння *па прымуся* ўжываюцца ў мастацкіх творах, перыядычных выданнях: *прымусам, пад прымусам, па прымусе, з-пад прымусу, з прымусу, прымусова*.*

На аснове аналізу бага- тага фактычнага матэрыялу ў кнізе робіцца даволі ўдалая спроба паказаць, у якіх выпадках больш правільна выкажальнае слова (назоўнік, прыметнік і інш.) у складзе састаўнага іменнага выказніка ўжываць у форме назоўнага склону, а ў якіх – творнага.

Звычайна ў форме творнага склону “выступаюць назоўнікі ў спалучэнні з дзеясловамі-звязкамі *стаць, зрабіць і пад*” (с. 184): *Стары замахаў вакол сябе кіем. Сабак стаў зверам* (К. Чорны); *Але ці не самым прыкметным вынікам яго шанавання мяняці пра воінаў другой сусветнай вайны сталевае ўраванне помніка выдатнаму палкаводцу* (ЛіМ. 12.10.2000).

СВЕТ РЭЧЫВАЎ У ТВОРАХ ЯКУБА КОЛАСА

Пры звязцы **быць** назоўнік можа мець форму як творнага, так і назоўнага скло-ну: *Былі яны аднакласнікамі некалі* (Б. Пятровіч); *Валяцін Таўлай быў нястомны шукаль-льнік* (А. Клышка).

Калі няма звязкі (нуля-вая звязка), найчасцей ужыва-ецца назоўнік у форме назоў-нага склона: *Вялікая сіла – роднае слова!* (І. Навуменка); *Мясцінка як мясцінка* (І. Мележ); *Ён жа ім не раўня* (І. Пташніцаў).

Закранаючы спрэчныя пытанні, А. Каўрус, як гэта і належыць сапраўднаму наву-коўцу, не навівае чыгачу сваё меркаванне як адзіна магчымае, не прадпісвае норму, а "далу-чае чыгача да пошуку і выбару найбольш прыдатнай формы слова, спалучэння слоў, будо-вы сказа" (с. 7). Так, няпроста даць адназначны адказ на пы-танне: якая будзе правільная форма прыналежнага прымет-ніка ад назоўніка Вольга? Адно з меркаванняў даследчыка -

Вольжын, паколькі тыповым для беларускай мовы з'яўля-ецца чаргаванне **г-ж** (дарэчы, яно зафіксавана ў помніках беларускага пісьменства XVI ст.). Аднак зрабіць канчатко-вую выснову замінае яшчэ адна форма, сустрэтая ў мове мастацкай літаратуры, - *Воль-зін*: *Каля іх [каменняў], як курцы ў пяску, габліся Вользіны дзеці* (В. Адамчык. Год нулявы). Адзначана гэтая форма і ў некаторых помніках старажыт-наўсходнеславянскай, а таксама старой беларускай мовы: *Оль-зіны, Ользін, Вользін*. Ужы-ваецца форма *Вользін* і ў роднай мне стрэшынскай гаворцы (Жлобінскі раён).

У раздзеле "Водгукі" крытычна асэнсоўваюцца (з меркаваннямі, аргументамі) погляды іншых вучоных на неўпадабныя імі словы (*пры-кмета, намнажаць, накіру-нак...*) або іх формы (*вачэй, гадоў, межаў, плячэй, імё-наў...*), якія, аднак, сталі агу-льнаўжывальнымі, таму што адпавядалі патрэбам маўленчай практыкі.

Апошні раздзел "Асце-рагаймасы памылак" прысве-чаны выяўленню і кваліфіка-ванню аналізу шматлікіх моў-ных памылак (агрэхаў, апісак, недакладнасцяў), з якімі да-следчыку давялося сустрэцца на старонках кніг, часопісаў, газет.

Кніга таленавітага мо-вазнаўца А. Каўруса напісана на высокім навукова-тэарэ-тычным узроўні, вызначаецца глыбокім аналізам фактычнага матэрыялу і абгрунтаванымі высновамі. Чытаеш змешчаныя ў ёй артыкулы (лінгвістычныя абразкі, водгукі) - і прычаш-чаешся родным словам, бо напісаны яны не навукападоб-най моваю, а натуральнай, з ужываннем самабытных слоў (формаў) і канструкцый, - той, на якой гаварылі спакон вякоў нашы чуйныя да слова вяс-коўцы, на якой створаны кла-січныя творы беларускай лі-таратуры.

Васіль Рагаўцоў,
загадчык кафедры
беларускай мовы
Магілёўскага
дзяржаўнага ўніверсітэта
імя А.А. Куляшова,
доктар філалагічных
наук, прафесар.

Творчы шлях Якуба Коласа ўвасабляе цэлую эпоху ў гісторыі літаратуры. Пра мастацкія вартасці ягоных тва-раў сказана і напісана няма-ла. А што, калі ў якасці дапаўнення паглядзець на іх яшчэ і вачыма хіміка? Якія звесткі пра рэчывы і іх ператварэнні, няхай і між іншым, згадаў гэты аўтар?

Вось радкі з паэмы "Новая зямля":
Тым часам

*Спас святы мінуўся
Лес у чырвань апрануўся.
Дрыжаць у золаце асіны
І гнуцца кісці арабіны.*

Змяненне колеру рэчываў - адна з прыкмет хімічных рэакцый, сведчанне таго, што пэўныя рэчывы ператварыліся ў іншыя. Калі лісты раслін да-сягаюць пэўных памераў, у іх пачынаюцца працэсы старэння. Знешне гэта праяўляецца ў па-жаўценні або пачырваненні. Гэта звязана з разбурэннем хларафілаў, назіпаўшаннем антацыянаў і каратыноідаў. Вось адкуль і "чырвань", і "золата"...

Самае распаўсюджанае на Зямлі рэчыва - вада, або аксід вадароду. Яна пакрывае амаль 3/4 паверхні планеты, без яе немагчымае жыццё. Многія літаратары, і Колас у тым ліку, не раз у сваіх творах пішуць пра ваду. Напрыклад:
*Цякла тут з лесу невялічка
Травой заросшая крынічка.
Абодва берагі каторай
Лазняк, ракітнік абступалі;
Бруліся ў цяньку іх хвалі
І ў луг чуць значнаю разорай
Ішлі спакойна між чаротаў,
Рабілі многа заваротаў,
Аж покі ў Нёман не ўцякалі.*
("Новая зямля")

Тут ужо пачатак экалагічнага даследавання: лазняк, ракітнік, чарот, сапраўды, растуць пры вадзе, і больш, чым многія іншыя расліны, маюць у ёй патрэбу.

Паміж малекуламі ва-ды ўтвараюцца так званыя вадародныя сувязі. Прыцяг-

ваючыся адна да адной, мале-кулы H₂O пакідаюць паміж сабою пустэчы, асабліва ў лёдзе, дзякуючы чаму лёд ляг-чэйшы за вадкасць і плавае на яе паверхні. Гэта дазваляе ва-даёмам, як правіла, не прамяр-заць наскрозь, таму арганізмы перажываюць зіму. Прамяр-занне вадаёмаў пачынаецца з паверхні.

*Вада на лузе разлілася,
А потым лёдам занялася.
Мароз падскочыў*

*ды прыціснуў.
Вада і збегла, лёд навіснуў:
Цяпер наніз ён ападае.
А лёд таўшчэзны,*

*важжасць мае,
А паміж лёдам і вадою
Ўнізе над мёрзлаю зямлёю
Пустое месца астаецца.*
("Новая зямля")

Або яшчэ:
*- Эх ты, лёд-гвалтоўнік!
Што ты вытвараеш?
Ты на што вадзіць
Крыўдзіш і ўшчуваеш?
Беденькай, ёй цёмна,
Цесна пад табою.
Хай жа пагамоніць,
Мілая, са мною!*
("На рэчцы зімою")

У рэчываў малекуляр-най будовы, у тым ліку ў вадзе, сілы ўзаемнага прыцягнення паміж малекуламі слабейшыя за хімічныя сувязі, таму гэтыя рэчывы легкаплаўкія. Так, вада плавіцца пры тэмпера-туры ўсяго 0 °С (для параў-нання: крэмнезём - асноўная частка пяску - рэчыва нема-лекулярнай будовы, плавіцца пры 1713 °С; крышталічны ёд, хоць і мае малекулярную будову, плавіцца пры 186 °С). Вось праходзіць зіма, сонца пачынае больш грэць - і кры-шталікі лёду разбурваюцца, рэчыва пераходзіць у вадкі стан:

*Сонца грэе, прыпякае,
Лёд на рэчцы затрашчаў...*
("Песня аб вясне")

Вада - слабы электраліт, у нязначнай ступені яе мале-

кулы распадаюцца на іоны H⁺ і OH⁻. У нейтральным ася-роддзі канцэнтрацыя гэтых іонаў аднолькавая, у кіслым асяроддзі большая канцэнт-рацыя іонаў H⁺, у шчолачным - OH⁻. І глебы таксама бываюць кіслыя, нейтральныя, шчолач-ныя. Расліны, якія прыстаса-ваны да пэўных паказчыкаў канцэнтрацыі гэтых іонаў у глебе, называюцца індыката-рамі глебаў. Канюшына, хвосч, верасы і іншыя расліны - інды-катары кіслых глебаў. Больша-сці культурных раслін пагра-буюцца нейтральныя або сла-башчолачныя глебы. Вось што пра гэта сказана ў Коласа:

*Край наш бедны,
край наш родны!
Лес, балоты і пясок...
Чуць дзе луг
крыху прыгодны -
Хвойнік, мох ды верасок.*
("Наш родны край")

Тут згадваюцца раслі-ны - індикатары кіслых (pH<7) глебаў.

Аснову літасферы - цвёрдай абалонкі Зямлі - скла-даюць злучэнні крэмнію, у тым ліку аксід крэмнію (IV), або гліназём SiO₂. Найбольш чыстым лічыцца рачны SiO₂, паколькі дамешкі арганікі, якія заўсёды прысутнічаюць у на-вакольным асяроддзі, у рэках вымываюцца цячэннем. Рачны пясок белы або крыху жаўта-ваты:

*І ўсхлітвае рэчка
ў пясках залатых,
Як маці на дзецях сваіх...*
("На рэчцы")

*На дне пясочак
жэўты, чысты,
Вадою згладжаны, зярністы.*
("Новая зямля")

Газа - адна з фракцый перагонкі нафты. Як і нафта ў цэлым, яна складаецца з вугле-вадародаў. Іх гарэнне - пры-клад экзатэрмічных рэакцый, пры якіх выдзяляецца цеп-лыня:
На току ў дзяцкі,

*бы ў святліцы,
Маркотна свеціць
блеск газніцы;
Дрыжыць агеньчык сіраціва,
Убокі ходзіць палахліва.*

Брадэжэнне - фермен-татыўнае расшчапленне вугля-водаў. З гэтай з'явай мы суты-каемся, напрыклад, у хлеба-пячэнні:
Дзень быў святы.

*Яшчэ ад рання
Бліныцы пякліся
на сняданне <...>.*

*Услон заняў сваё ўжо месца,
На ім стаяла дзежка цеста,
І апалонік то і дзела
Па дзежцы боўтаў*

*жвава, смела
І кідаў цеста ў скавародкі.
Давала піск яно кароткі,
Львочыся з шумам на патэльні,
І ў жар стаўлялася пякельны;
І там з яго ўжо ўвачавідкі
Пякліся гладзенькія пліткі
Бліноў з-пад нізу*

*наздраватых,
Угору пышна, пухла ўзнятых.*
("Новая зямля")

Пры гэтым адбываюц-ца наступныя хімічныя рэак-цыі:

1) гідроліз крухмалу:
 $(C_6H_{10}O_5)_n + nH_2O \rightarrow nC_6H_{12}O_6$;

2) брадэжэнне глюкозы:
 $C_6H_{12}O_6 \rightarrow 2C_2H_5OH + 2CO_2$.
Вуглякіслы газ CO₂, які ўтвараецца пры спіртавым брадэжэнні, робіць цеста, як сказана ў Коласа, "наздрават-ым", з-за чаго яно прапякаецца не толькі звонку, але і знутры (у праціглым выпадку мякш мог бы застацца сырэм). Пры нагрыванні газ пашыраецца, таму і чутны пры лопанні пухіркоў у цесце піск.

Пад уплывам бактэ-рый у ротавай поласці вугля-воды ператвараюцца ў кіслоты, а апошнія пераводзяць нераст-варальныя мінеральныя рэ-чывы зубоў у растваральныя:
*Цукеркі дзеду - не, не лобы,
Няхай іх к ляду: псуоць зубы.
Ды лепі не знаць іх,
ну іх к ляду,*

*Гэту дзавочую прынаду!
("Новая зямля")*

Дым - дысперсная сіс-тэма, дзе цвёрдыя часцінкі размеркаваны ў асяроддзі газу. Гэтая сістэма здаўна выкары-стоўваецца ў пчалярстве дзеля ўціхамірвання пчол:
*Дай дыму ім! дай,
Дай ім дыму!..*

*Га, трохі ёсць!
Давайце выму, -
Кандрат дзялянку падрэзае,
І крэхча, бедны, і пацеа,
Пчала ад дыму*

*бы п'янее <...>.
("Новая зямля")*

А вось прыклад кіра-вання працяканнем хімічнай рэакцыі, няхай і на побытавым узроўні: *"Лабановіч навыв-біраў лісткі і брашуркі, пада-лажыў пад іх запалку. Папера загарэлася"*. Г. зн. рэчыву (паперы) была паведамлена энергія актывацыі, з-за чаго яно аказалася здольным да хімічнага ператварэння. І да-лей: *"Андраі папрос яе ражон-чыкам, каб апроч чорнага пораху, нічога не застало-ся..."* ("На ростанях").

"Патрос ражончыкам" дзеля павелічэння паверхні сутыкнення рэагуючых рэ-чываў - целюлозы паперы і кіслароду паветра. Рэакцыя, якая пры гэтым адбывалася, можа быць апісана ўраўненнем:
 $(C_6H_{10}O_5)_n + 6nO_2 \rightarrow 6nCO_2 + 5nH_2O$.

Хімія - прыродазнаў-чая навука. І для любой кнігі па прыродазнаўству эпіграфам могуць стаць радкі Якуба Ко-ласа з трылогіі "На ростанях":
"О, прырода! Колькі вялікага задавальнення дае нам яна! Бо прырода - найціка-вейшая кніга, якая разгор-нута прад вачыма кожнага з нас. Чытаць гэту кнігу, умець ад-гадаць яе мнагалучныя напісы - хіба ж гэта не ёсць шчасце?"

*Уладзіслаў ЛУПАКОЎ,
настаўнік хіміі
СШ № 10 г. Берасця.*

Прэс-рэліз

Музейная акцыя "Ноч музеяў" Літаратурны музей Максіма Багдановіча Праграма: "Веснаход"

Дата правядзення: 18.05.2012 "Музей, які змяняецца, у зменлівым свеце" (ICOM)

Вясной, калі аднаўляецца прырода, чалавеку як ніколі хочацца пераменаў, абнаўлення, адраджэння. Таму невыпадкова Літаратурны музей Максіма Багдановіча вырашыў гэтае музейнае мерапрыемства сёлета правесці ў вясновай, поўнай прагі зменаў танальнасці. Тым больш, што сам Максім Багдановіч вельмі любіў гэтую пару года: згадаць хаця б яго цудоўны верш "Маёвае песня" ці прасякнуты радасным адчуваннем адраджэння навакольнага свету верш "Перад паводкай."

Кожнае новае знаёмства - гэта нейкія змены, а ноч музеяў - гэта цудоўная нагода пазнаёміцца. Знаёміцца з музейем можна з самага маленькага ўзросту. Менавіта з арт-дзеі "Фарбы траўня" для самых юных наведвальнікаў і пачнецца сёлета праграма. З дапамогай мастакоў і супрацоўнікаў музея дзеці ажыццявяць падарожжа ў чароўны свет вобразаў Максіма Багдановіча, і змогуць падзяліцца іх бачаннем праз асабістую творчасць. У дзетак будзе магчымаць памалываць з бацькамі крэйдзі на пляцоўцы каля музея, упрыгожыць сябе малюнкам і зрабіць на памяць вяснову аплікацыю, і ўсе гэта пад "сонечную" музыку ад "сонечных" музыкаў.

Максім Багдановіч першым з беларускіх паэтаў звярнуўся да напісання танка - традыцыйных японскіх вершаў. Сёлета ў музеі будзе магчымаць бліжэй пазнаёміцца з культурай Японіі: пагуляцца ў гульні, даведацца пра цікавыя

традыцыі краіны Узыходзячага сонца.

Завершыць "Веснаход" канцэртная праграма "Навальніца вясны" з удзелам гуртоў "Пацукі" і "Нельга забыць".

План:

17.00 - 18.00 музычна-фальклорная дзея "Вяснянка" з удзелам дзіцячых калектываў Нацыянальнага палаца дзяцей і моладзі;
18.00 - 20.00 - арт-праграма "Фарбы траўня": маляванне крэйдзі, вясновы бодзі-арт для наведвальнікаў музея, выраб папяровых матылёў;
20.00 - 21.30 - інтэрактыўна-відэавішняя імпрэза "Разам з Максімам";
21.30 - 23.00 - "Навальніца вясны": канцэрт.

Уваходны квіток: дарослы 5000, дзіцячы 2500.

Месца правядзення: Літаратурны музей Максіма Багдановіча, вул. М. Багдановіча, 7а.

Кантактная асоба: загадчык экскурсійна-масавага аддзела Мацук Юлія Багуславаўна, тэл. прац. 334-07-61.

Моўная сітуацыя і моўная палітыка ў Шатландыі: гісторыя і сучаснасць

(Працяг. Пачатак у папярэднім нумары.)

15 і 16 стагоддзі – залаты век шатландскай літаратуры на скотс, адзначаныя ў тым ліку творчасцю менестрэляў, або, як іх называлі ў Шатландыі, такагс – стваральнікаў. Іх творы надзвычай узбагацілі і развілі скотс. Гэта мова шырока выкарыстоўвалася і ў дыпламатычных стасунках.

Адзначаецца, што ў 16 – 17 стагоддзях адзначнага стаўлення да ўзаемаадносін скотс і англійскай мовы не было. Шатландцы і англічане лічылі скотс і англійскую двума дыялектамі адной мовы альбо дзвюма мовамі, у залежнасці ад сваіх сацыяльных і палітычных поглядаў. Але памылкова думаць, што скотс успрымалася як дыялект англійскай. Гэтану маецца шмат доказаў. Напрыклад, у адным дакуменце 16 стагоддзя сярод замежных моў, якімі валодае каралева Англіі Елізавета Першая называецца і скотс.

Адной з перадумоў заняпаду мовы скотс стала тое, што, як ужо адзначалася, у пачатку 17 стагоддзя шатландскі кароль Джэймс Шосты заняў англійскі трон пад імем Джэймса Першага, а шатландскі двор перамясціўся ў Лондан. Акрамя таго, шатландскія пратэстанты не пераклалі Біблію на скотс, а вырашылі карыстацца англійскай Бібліяй Каралева Джэймса. Хаця адзначаецца, што першая поўная версія Новага Запавету на скотс з’явілася каля 1530 года.

Адукаваныя шатландцы пераходзілі на англійскую мову, якая таксама пачала моцна ўплываць на скотс. Даходзіла да анекдатычных выпадкаў. Так, шатландскі паэт і філосаф Джэймс Біцці выдаў слоўнік скотыцызмаў не для адраджэння мовы скотс, а спецыяльна для таго, каб паказаць суайчыннікам, якіх словаў яны павінны пазбягаць у правільнай англійскай гаворцы. Было створана таварыства па расоўванні англійскай мовы ў Шатландыі. Быць шатландцам

Помнік сэр Вальтару Скоту ў Эдынбургу

зрабілася непапулярна. Адзначаецца, што многія выбітныя шатландцы таго часу, напрыклад, Дэвід Юм, лічылі сябе не шатландцамі, а паўночнымі брытанцамі.

Тым не менш, у 18 стагоддзі частка шатландскіх паэтаў і пісьменнікаў пісала на скотс і перакладала на яе сучасную класіку. Прычым, у адноўленне ад сярэднявечных папярэднікаў, якія часам штучна ўскладнялі мову, напрыклад, лацінскімі граматычнымі канструкцыямі, новыя паэты цалкам перайшлі на народную гутарковую мову. У 1786 годзе Роберт Бернс выдае сваю першую кнігу “Вершы ў асноўным на шатландскім дыялекце”, якая набывае надзвычайную папулярнасць.

“Тытан” шатландскага адраджэння, сэр Вальтар Скот у пачатку 19 стагоддзя выдае тры тамы шатландскіх балад. У сваіх англамоўных раманах Скот выкарыстоўваў дыялогі на

скотс.

Зрэшты, менавіта Скот адрадіў традыцыю шырокага выкарыстання шатландскай народнай вопраткі. У 1822 годзе яму было даручана арганізаваць прыём у Эдынбургу брытанскага манарха Георга Чацвёртага. Той быў шчырым прыхільнікам раманаў Скота і спачуваў яго захапленню ўсім шатландскім. Таму Скоту ўдалося пераканаць караля апрагнуць шатландскі касцюм, хоць той і спалучыў яго з трыко, каб не паказваць свае паўнаватыя ногі. Скот арганізаваў і працэсію шатландскай шляхты, таксама апрагнутую ў тартан.

Шырока выкарыстоўваў шатландскія словы ў сваіх творах Роберт Льюіс Стывенсан. Ён таксама спрабаваў адлюстроўваць на пісьме асаблівасці шатландскага вымаўлення. Адзначаецца, што ў другой палове 19 стагоддзя пісаліся і творы цалкам на скотс. Тым не менш, як і ў выпадку з гэльскай, выкарыстанне скотс у школах было забароненае і каралася. Зрэшты, паведамляецца, што не далей, як у 1993 годзе адзін чалавек быў арыштаваны за знявагу суду за тое, што ён размаўляў на скотс падчас разбіральніцтва.

У пачатку 20 стагоддзя ўзнікае лаланс (Lallans) – сінтэзаваная з розных дыялектаў, літаратурная шатландская мова. Асноўнай фігурай у яе стварэнні быў паэт Хью Мак-Дэрмід.

Хью Мак-Дэрмід (псеўданім

Крыстафера Мюрэя Грыва) у канцы 20-ых гадоў ўдзельнічаў у заснаванні Нацыянальнай партыі Шатландыі (папярэдняй сучаснай Шатландскай нацыянальнай партыі), але ў 1933 яго выключылі з яе шэрагаў за тое, што ён быў камуністам. Дарэчы, Мак-Дэрмід напісаў тры паэмы пра Леніна. У 1934 ён далучаецца да брытанскай кампартыі, адкуль яго выключваюць праз чатыры гады – зараз ужо за нацыяналізм. Пазней сяброўства ў кампартыі ён аднавіў.

Скотс і шатландская англійская мова ў сучаснасці

Пытанне аб тым, ці валодаюць людзі мовай скотс, у межах перапісу насельніцтва першы раз было зададзена толькі ў 2011 годзе. Яго вынікі будуць вядомыя не раней, як у другой палове 2012 года. Таму пакуль пры вызначэнні колькасці людзей, якія размаўляюць на скотс, можна абавязкова трымаць у вынікі выбарачных апытанняў. Апошняе з іх было праведзена ў 2010 годзе. Апытанне прыблізна тысячы чалавек паказала, што часта размаўляюць на скотс – 20%, даволі часта – 23%, калінікі – 27%, рэдка – 15% і ніколі – 14%. Адзначым, што па дадзеных перапісу 2001 г. агульная колькасць насельніцтва Шатландыі трохі большая за 5 мільёнаў чалавек. Іншыя пытанні гэтага шматплановага даследавання, а таксама вынікі

іншых апытанняў на гэту тэму падрабязна разглядаюцца ніжэй. Адзначаецца, што скотс – гэта самая распаўсюджаная меншасная мова Вялікабрытаніі, пры гэтым фінансавая падтрымка ёй аказваецца найменшая.

Скотс мае шэраг даволі своеасаблівых дыялектаў. Адным з дыялектаў з’яўляецца гарадскі скотс. Некаторыя людзі выкарыстоўваюць назву пэўнага дыялекту ў дачыненні да ўсёй мовы. Не ўсе носьбіты мовы скотс ведаюць сам гэты тэрмін. Некаторыя, гаворачы на скотс, могуць нават сказаць, што яны выкарыстоўваюць шатландскі слэнг.

Сёння ў шатландскім Лоўлэндзе мова большасці людзей знаходзіцца дзесьці на кантыненте, адзін полюс якога – скотс, а супрацьлеглы – шатландскі варыянт англійскай мовы.

З гэтай нагоды – колькі слоў пра англійскую мову ў Шатландыі. У адных крыніцах адзначана, што ў Шатландыі разам са скотс і гэльскай выкарыстоўваецца шатландская англійская мова, у іншых – проста англійская. Шатландская англійская мова апісваецца як вынік кантакту паміж скотс і стандартнай англійскай мовай пасля 17 стагоддзя. Як ужо адзначалася, англійская мова ў пэўны момант пачала ўплываць на скотс, які паступова англійскаму. Гэты працэс асабліва паскорыўся ў другой палове 20 стагоддзя з пашырэннем доступу да СМІ на англійскай

мове і ростам мабільнасці насельніцтва.

У адноўленне ад, напрыклад, Уэльса, у Шатландыі распаўсюджаны свой стандартны дыялект англійскай мовы – стандартная шатландская англійская мова. Такім чынам, нават найбольш сацыяльна прэстыжныя формы англійскай мовы ў Шатландыі маюць спецыфічна шатландскія элементы. Ад стандартнай англійскай мовы гэты дыялект адрозніваецца ў асноўным шэрагам фанетычных асаблівасцей, але маюцца таксама лексічныя і граматычныя адрозненні, абумоўленыя ўплывам скотс. На англійскую мову Хайлэнду аказала ўплыў гэльская.

У адным артыкуле 1979 года адзначалася, што найбольш распаўсюджаны ў Лоўлэндзе маўленчы тып мае адносна нізкую частотнасць лексічных і граматычных шатландызмаў і таму атрымаў назву разрэджаная скотс. Гэтая гаворка называецца іншым аўтарам “дыялектам, які з’яўляецца хутчэй варыянтам англійскай мовы з вялікай колькасцю рыс, якія ўзыходзяць да скотс”.

Многія ў Шатландыі размаўляюць і на скотс, і на англійскай, часта выкарыстоўваючы і мяшаную мову. Як і ў сітуацыі з нашай трасянкай, нялёгка вызначыць, ці размаўляе пэўны чалавек на скотс з англійскімі элементамі ці пананглійску з элементамі скотс. Пазіцыя Цэнтра мовы скотс заключаецца ў тым, што размаўляць на скотс – гэта не тое самае, што размаўляць пананглійску з шатландскім акцэнтам.

Выбар канкрэтнай мовы білінгвамі часта абумоўлены сітуацыяй. Шатландскую англійскую ў асноўным выбіраюць у фармальных абставінах ці ў размове з чалавекам больш высокага статусу. Скотс, як адзначаецца ў літаратуры, значна часцей выкарыстоўваецца прадстаўнікамі рабочага класу і сялянамі.

Адно даследаванне адносінаў дзяцей горада Глазга да гучання стандартнай англійскай мовы і стандартнай шатландскай англійскай паказала, што стандартная англійская ўспрымаецца як мова снобаў. Дзеці таксама адказалі, што ў тых, хто так размаўляе, больш шанцаў атрымаць працу. Палове гучанне стандартнай англійскай не падабалася. Пры гэтым, многія дзеці называлі шатландскія словы слэнгам.

Маіх уласных уражанняў, натуральна, абсалютна недастаткова, каб рабіць абав’яўленні. Размаўляючы з людзьмі ў Эдынбургу, я чуў адказы на цалкам стандартнай англійскай мове, гаворку з шатландскім акцэнтам, але таксама і такую спецыфічную гаворку, у якой разумеў зусім не кожнае слова. Праўда, трэба ўлічыць, што ў Эдынбургу шмат замежнікаў.

(Працяг у наст. нумары.)

Мемарыял Роберта Бернса ў Эдынбургу

Шатландскі актёр, сэр Шон Конэры сярод шатландскіх музыкаў. Сэр Конэры нарадзіўся ў Эдынбургу, з’яўляецца сябрам Шатландскай нацыянальнай партыі.

Выратавальнік касцёла Св. Андрэя ў Слоніме Да 100-годдзя Анатоля Іверса (Івана Міско)

Мне давалося пазнаёміцца са спадаром Міско ў Слоніме, у 1978 годзе, калі ён быў адказным сакратаром слонімскай раённай арганізацыі таварыства аховы помнікаў гісторыі і культуры.

Пасля апошняй вайны слонімска ўлады зачынілі ўнікальны помнік беларускага барока з элементамі ракако касцёл Св. Андрэя, збудаваны ў канцы XVIII ст. і прыстасавалі яго пад склад солі, з мэтай яго паступовага разбурэння і зносу. Бо соль паступова назапашвалася ў падмурках і сценах будынка, разбураючы іх. Пачынаючы з 1969 года Іван Міско змагаўся за захаванне гэтага шэдэўра беларускага дойлідства і патрабаваў вывезці соль з інтэр'ераў былога храма. Аднак улады не спяшаліся гэта рабіць. У 1978 годзе Міско звярнуўся ў Міністэрства культуры і СНРВМ МК БССР (дзе я тады працаваў археолагам і быў сакратаром камсамольскай арганізацыі) з прапановай уключыць будынак касцёла ў план рэстаўрацыйных работ і перадаць адпаведную даведку, якую мы зараз і друкуем.

Паколькі план рэстаўрацыйных прац і так быў перагружаны заяўкамі на рэстаўрацыю, і спецыялістаў не хапала, кіраўніцтва СНРП прапанавала камсамольскай арганізацыі разгледзець гэтую прапанову, з'ездзіць у Слонім, высветліць сітуацыю на месцы і, пры жаданні, пачаць работы па выратаванні будынка спачатку на грамадскіх пачатках. У Слоніме разам са мной паехалі дзве дзяўчыны-архітэктары, таксама камсамольскія актывісткі, зараз закамітыя рэстаўратары - Вольга Агас і Людміла Іванова.

Прыехалі ў Слонім, пазнаёміліся з Іванам Міско, які і тады гаварыў і пісаў афіцыйныя паперы па-беларуску, што нас моцна здзівіла, і аглядзелі будынак.

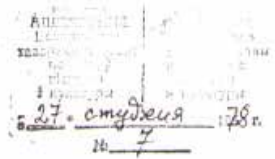
Потым пайшлі да кіраўніцтва горада. Пасля доўгіх перамоваў дамовіліся аб пачатку рэстаўрацыі будынка пад кіраўніцтвам Вольгі Агас. Улады выдзелілі групу вайскоўцаў, якія разбілі ламамі скамянелую соль і вывезлі яе з будынка.

Вакol будынка паставілі драўляныя рыштывы і пачаліся навуковыя даследаванні, каб пачаць рэстаўрацыйныя работы. Справы ішлі марудна, грошай выдзялялі няшмат і таму будынак здолелі толькі закансерваваць.

Пасля развалу СССР касцёл вярнулі вернікам, былі запрошаны польскія спецыялісты, якія ўжывалі самыя сучасныя тэхналогіі і касцёл Св. Андрэя быў цалкам адноўлены.

Было б добра, каб імя Івана Міско, які выратаваў гэты шэдэўр беларускага дойлідства, ведалі і згадвалі ў сваіх малітвах вернікі, якія належыць да парафіі касцёла Святога Андрэя.

Алег Трусаў,
канд. гістарычных навук.

ДАВЕДКА

Касцёл св. Андрэя, які знаходзіцца ў Слоніме на вуглу вуліц Янкі Купалы і Касманаўтаў, пабудаваны ў 1775 годзе. з'яўляецца архітэктурным помнікам барока з багата аформленым фасадам, пышнымі карнізамі сцен. Быў разбураны ў Першую сусветную вайну і адноўлены ў 1925 годзе.

У час Вялікай Айчыннай вайны гэты помнік архітэктурны не пацярпеў. Слонімска гархарчпрамгандаль выкарыстоўвае яго як склад солі. За пасляваенныя гады ўсё ўнутранае абсталяванне, у тым ліку і выдатны арган, знікла з касцёла.

Гэтае "складское памяшканне" ні разу не рамантавалася, патупова падваргалася атмасферным і іншым разбурэнням. У выніку больш чым аб'якавых адносін арандатараў да свайго склада амаль поўнасна знішчана чарапічная сцена помніка. Ад дажджоў і снегу пачало разбурацца і ў некалькіх месцах прадзіралася скляпенне.

Атмасфернаму разбурэнню найбольш падвергся фасад: пачалі адвальвацца карнізы, выпадаюць са сцен цагляныя. Пашкодзана правая вежа, з яе купала адрываецца бляха. Ва ўсіх вокнах выбіта шкло. Вакol некаторых аконных праёмаў таксама адвальваюцца цагляныя. Значна пацярпелі ад разбурэння прыбудовы пры бакавых сценах. На левай прыбудовы няма страхі, абсыпалася

Слонімска касцёл Святога Андрэя ў 80-я гады 20-га стагоддзя

тынкоўка. Вышчарбіўся край цаглянай кладкі. Правая прыбудова амаль у такім жа стане, хоць сёе-тое засталася ад страхі. Знішчана цагляная агароджа, што была ўзведзена вакol касцёла.

Найлепш захавалася задняя (усходняя) сцяна.

Усе аконныя і іншыя праёмы не забіты дошкамі, у будынак лязыць дзеці і іншыя непажаданыя там асобы. Дырэктар гархарчпрамгандлю Барыс Філіпавіч Міхайлаў, які працуе на гэтай пасадзе каля дзесяці гадоў, абяцаў, што ў студзені бягучага года будзе вывезена соль з касцёла і тады закрывоць дошкамі ўсе адтуліны. Калгасы паступова вывозяць соль, але ўсю яшчэ не вывезлі.

У перапісцы раённай арганізацыі таварыства аховы помнікаў гісторыі і культуры за 1969 год ёсць рашэнне № 140 выканкома Слонімскага гарсавета, дзе запісана: "Абавязачь дырэктара гархарчпрамгандлю тав. Міхайлава Б.Ф. у бягучым годзе прывесці ў адпаведны стан пераданы гархарчпрамгандлю касцёл Святога Андрэя і прылягаючую да яго тэрыторыю".

Раённае аддзяленне Таварыства пісьмом ад 17 лістапада 1969 года паведаміла тав. Міхайлаву Б.Ф. аб рашэнні № 140 выканкома гарсавета. 19 лістапада дырэктар гандлю даў адказ, што ў бягучым годзе не будзе рамонтаваць касцёл "з-за адсутнасці сродкаў".

1 снежня 1969 года такі ж адказ выслала ў аддзяленне Таварыства начальнік упраўлення гандлю Гродзенскага аблвыканкома В. Кзачэўская.

У далейшай прэпісцы ёсць даведка, што выканаўчы камітэт Гродзенскага абласнога Савета дэпутатаў працоўных прыняў рашэнне № 68 ад 23 лютага 1970 года, у якім абавязваў Слонімска гарсавет вызваліць касцёл св. Андрэя ад солі і правясці яго кансервацыю за кошт арандатара. Гарсавету было дазволена таксама выдаткоўваць штогодна да 3 тысяч рублёў на ўтрыманне помнікаў.

Адказы сакратар Слонімскай раённай арганізацыі Таварыства аховы помнікаў гісторыі і культуры

(І. Міско).

У Слоніме ўшанавалі памяць паэта Анатоля Іверса і прафесара, паэта Алега Лойкі

Слонімска актывісты адзначылі першы дзень траўня насычанай праграмай. Як распавёў журналіст, краязнавец і публіцыст са Слоніма Сяргей Чыгрын, спярша прайшла прэзентацыя адразу некалькіх кніг.

- Гэта тры кнігі Анатоля Іверса, кніга яго твораў, вершаў і ўспамінаў "Аўсяныя росы", кніга ўспамінаў пра Анатоля Іверса і кніга журналістскіх вандровак, напісаных на працягу ўсяго жыцця, а таксама кніга яшчэ аднаго заходнебеларускага паэта, мала вядомага, ён друкаваўся яшчэ з 1938 года, жыві тут у нас у вёсцы Азярніца, сябра Анатоля Іверса - Алеся Сучка (Пятра Дабрыяна). І дзве кнігі мае асабістыя - адна прысвечана гісторыі Альбярціна і другая кніжка "Па слядах Купалы і Коласа", якая літаральна на мінулым тыдні пабачыла свет у выдавецтве "Кнігазбор".

Пазней сябры дэмакратычнага згуртавання Сло-

німа наведлі магілу знакамітага земляка, доктара філалагічных навук, прафесара Алега Лойкі і ўсклалі кветкі на яго магілу.

- Мы вырашылі наведць магілу сьлыннага беларуса, нашага земляка прафесара Алега Лойкі. Магіла яго знаходзіцца на вуліцы Чырвоных партызанаў у Слоніме на гарадскіх могілах. Сёння як раз дзень нараджэння Алега Лойкі. Яму споўнілася 68 год. І заўсёды Першмай Алег Антонавіч любіў сустракаць у Слоніме, - кажа Сяргей Чыгрын.

Прайшло амаль чатыры гады пасля смерці вялікага беларуса, а памяць пра Алега Лойку ўладамі Слоніма так і не ўшанавана, нягледзячы на ранейшыя абяцанні мясцовых чыноўнікаў.

Завяршылі свой дзень актывісты Слоніма невялікім семінарам, прысвечаным самакіраванню.

Яна Запольская.

Кніга Мікалая Плавінскага да юбілею Полацка

3 24 траўня ў Полацку пачынаюцца ўрачыстыя святкаванні 1150-годдзя першага згадвання горада ў летапісах, якія будуць доўжыцца цэлы тыдзень. Да гэтай падзеі выходзіць шмат розных выданняў - фотаальбомы, кнігі па гісторыі горада.

Вось і сталічнае прыватнае выдавецтва "Галіяфы" да юбілею Полацка выдае адмысловую кнігу "Войска Полац-

кага княства ад часоў Рагвалода да эпохі Усяслава Чарадзея". Аўтар кнігі - гісторык і археолаг Мікалай Плавінскі. Дырэктар выдавецтва Зміцер Вішнёў паведаміў, што гэта вельмі прыгожае і змястоўнае выданне:

- Мікалай Плавінскі напісаў кнігу "Войска Полацкага княства ад часоў Рагвалода да эпохі Усяслава Чарадзея" да 1150-годдзя першай летапіснай згадкі Полацка. Там вельмі шмат малонкаў графічных, фотаздымкаў. Яна ўся на дыктоўнай паперы.

Мікалай Плавінскі - адзін з самых знаных у Беларусі даследчыкаў старажытнарускай зброі і матэрыяльнай культуры насельніцтва Беларусі Х-ХІІІ стст. З 1999 года ён працуе ў Нацыянальным гістарычным музеі Рэспублікі Беларусь, загадвае навукова-фондавым аддзелам археалогіі, нумізматыкі і зброі.

Васіль Кроква.

Леанід Лаўрэс

Гісторыя чыгункі на Лідчыне

(Заканчэнне. Пачатак у папярэднім нумары.)

Новы цагляны вакзал «астраўнога» тыпу ў Лідзе быў пабудаваны па тыповому праекту для сумеснага карыстання абедзвюх дарог і акрамя пералічаных аб'ектаў меў дадатковыя пакоі для каменданта і яго канцылярыі, а таксама буфет з «драўляным, абсыпа-

пастаянную эксплуатацыю, «Курьер Літоўскі» пісаў: «Ад 1 студзеня лінія Балагое – Ваўкавыск з адгалінаваннем на Гародню, далучана да Мікалаеўскай дарогі. Па ёй адкрыты рэгулярны рух цягнікоў. Часо-

чы 11 траўня са станцыі Ваўкавыск у бок Балагое перапоўнены пасажырамі. Катастрофа здарылася ў 6 гадзін раніцы на 662 вярсеце, бліжэй да Маладзечна. Раздаўся аглушальны скрыгат, пасля чаго лакаматыв і частка вагонаў паваліліся з высокага насыпу ў дол. На рэйках засталіся толькі апошнія вагоны цягніка. Пачалася страшная паніка. З ацалелых вагонаў у ніжняй бялізне павыбягалі пасажыры бо катастрофа вырвала іх са сну. Абслуга цягніка шукала доктара ці фельчара сярод не пацярпелых пасажыраў. Унізе, пад насыпам з пабітых вагонаў разносіліся страшныя стогны і енкі. Пасля сёмай раніцы прыйшлі выратавальныя цягнікі з боку Ліды і Маладзечна. Забіты: машыніст Жукоўскі, яго памочнік Суровіч і адзін пасажыр, цяжка паранены качагар і тры памочнікі, лёгка паранены падкандуктар Землякоў і 5 пасажыраў. 11 траўня з Пецярбурга на месца катастрофы выехаў міністр шляхоў зносін Шаўфус²⁹».

Цяжкія інцыдэнты, пэўна, не абыходзілі і Палескую чыгунку, бо ў лістападзе 1907 г. прэса паведамляла: «З-за неаднаразовых няшчасных выпадкаў з гібеллю людзей на чыгуны, міністэрства шляхоў зносін запатрабавала ад кіраўніцтва Палескіх чыгунак прыняць самыя энергічныя меры для недапушчэння падобных інцыдэнтаў у будучыні»³⁰.

Ад пачатку эксплуатацыі чыгункі участак ад Балагое да Ваўкавыска перадаецца Мікалаеўскай дарозе, а ад Ваўкавыска да Сядляца – Прывісленскім дарогам. У 1909 г. ў сувязі з будаўніцтвам чыгункі Полацк – Сядлец прадугледжвалася поўная перабудова станцыі Ліда. З адкрыццём лініі меркавалася «перанесці карэннае дэпо з Вільні ў Ліду і зрабіць у Вільні абаротнае дэпо»³¹. Але вайна перашкодзіла гэтым планам. У 1910 годзе ўчастак Ваўкавыск – Полацк

ўключаны ў склад Палескіх дарог.

У красавіку 1910 г. «селянін Ракішка кінуўся пад хуткі цягнік і загінуў пад яго коламі. Прычынай гэтага страшнага ўчынку стала адсутнасць сродкаў да жыцця»³². А праз некалькі дзён «на станцыі Ліда адбылося сутыкненне маневравага лакаматыва з таварным цягніком ... вагоны атрымалі пашкоджанні на 1500 рублёў»³³.

У снежні 1911 г. «Кур'ер Літоўскі» пісаў пра новае сур'ёзнае крушэнне цягніка: «Больш падрабязна пра катастрофу на чыгуначнай станцыі Ліда: калі таварны цягнік рухаўся ад Ліды да станцыі Скрыбаўцы, семафор быў зачынены, але як раз у момант калі цягнік праходзіў стрэлку, стрэлчак на памылцы перавёў яе на іншую лінію. У выніку 6 вагонаў сышлі з рэкі і валакліся 250 сажняў, руйнуючы ўсё на сваім шляху. Кандуктар тармазоў Стулаў быў забіты адразу, старшаму кандуктару Казлоўскаму скамячыла абедзве нагі і ён памёр у чыгуначным шпіталі ў Вільні, кандуктару Юхневічу пашкодзіла грудную клетку, ён знаходзіцца ў шпіталі ў цяжкім стане. У катастрофе вінаваты дзяжурны на станцыі які недакладна паведаміў стрэлчакі пра лінію, на якой будзе рухацца цягнік. Дзяжурны адразу адхілены ад сваіх абавязкаў»³⁴.

У 1911 г. камісія па перспектывах будаўніцтва пры Міністэрстве шляхоў зносін Расіі вызначыла, што чыгункі павінны будавацца з улікам эканамічных патрэбаў тэрыторыі. Плян Міністэрства абмяркоўваліся ў Дзяржаўнай Думе. Быў прыняты план праектавання і будаўніцтва дарог на 1911–13 гг. У Беларусі планавалася пабудаванне дарогі Магілёў – Паставы – Свянцян – Паневеж і чыгунку Ліда – Араны (зараз – Варэна) даўжынёй 60 км³⁵. Дарога Ліда – Араны павінна была злучыць новую дарогу Балагое – Сядлец з дарогай Пецярбург – Варшава, яна мела б і ваеннае значэнне для перавозкі грузаў і расейскіх войскаў да Прусіі ў выпадку вайны. Па ўспамінах людзей, ў 1914 г. ужо былі пачаты падрыхтоўчыя работы па будаўніцтву. Вядома, што на тэрыторыі Лідчыны, чыгунка павінна была прайсці прыкладна па трасе сучаснай аўтадарогі Ліда – Радунь.

Заробкі на чыгуны былі ў сярэднім у два разы большыя за заробкі на іншых прадпрыемствах³⁶. У 1913 г. стаўкі зарплат на Палескай дарозе былі наступныя: інжынеры атрымлівалі 1800 – 2400 руб. у год, тэхнікі – 1200 руб. у год, дарожныя майстры 480 – 720 руб. у год, машыністы, у залежнасці ад класа 742 – 510 руб. у год, качагары 255 – 270 руб. у год, шчэпшыкі вагонаў

240 – 468 руб. у год, стрэлчакі 240 – 156 руб. у год, парогавыя пучейцы 144 – 228 руб. у год³⁷. У 1882 г. на Палескай дарозе было зацверджана «Палажэнне аб абмундзіраванні...». Абмундзіраванне атрымлівалі тэлеграфісты і тэлефаністы, машыністы і памочнікі машыністаў паравозаў, качагары і дарожныя майстры – шматлікія іншыя катэгорыі чыгуначнікаў, у сярэднім на абмундзіраванне аднаго работніка трацілася 11 руб. 43 капейкі ў год. Выплачваліся грошы на здыманне кватэры (некаторым катэгорыям работнікаў давалася бясплатнае жыллё), розныя прэміі, у выпадку працы за межамі сваёй зоны – камандзіраваныя і сутачныя выплаты, розныя грашовыя дапамогі³⁸.

Пасля пачатку Першай Сусветнай вайны і паразы рускіх войскаў ва Ўсходняй Прусіі пачалося наступленне немцаў ва Ўсходняй Польшчы. Рэзка вырасла значэнне Лідскага аэрадрома, сюды з-пад Варшавы пераляцела эскадра самалётаў «Ілья Мурамец». Узнікла патрэба ў дастаўцы вялікай колькасці грузаў на аэрадром і была пабудавана каля ад вакзала да аэрадрома. Легендарнай асаблівасцю гэтай будоўлі стала тое што будавалі каляю, у тым ліку цераз пойму рэчкі Лідзэйкі, адны жанчыны (мужчыны пагалоўна былі мабілізаваны ў войска). Аднак немцы акупавалі Заходнюю Беларусь. Пры адступленні

Нямецкі кайзер Вільгельм на Лідскім вакзале ў 1915 г.

русскіх войскаў з Ліды ў 1915 г. ў горадзе быў знішчаны будынак лідскага вакзала і вядук на скрыжаванні Палескай і Полацк – Сядлецкай чыгункі каля сучаснай бальніцы, руская армія ўзарвалі чыгуначныя масты, у тым ліку і праз раку Гальшанку на перагоні Юрацішкі – Багданаў (Вайганы). Немцы не аднаўлялі мост, а блізка ад яго ўладкавалі станцыю перагрузкі з шырокай і вузкай каляямі. Станцыя «Лістапад» на ўчастку Маладзечна – Ліда пры наступе немцаў у 1915 г. разбурана артылерыяй. Пасля вайны замест аднаўлення гэтай станцыі была пабудавана бліжэй да Маладзечна новая станцыя Гаронькі (зараз Валожын). У 1915 г. Ліду наведваў кайзер Вільгельм.

З 1920 г. чыгункі Лідчыны ўваходзілі ў склад Віленскай акруговай дырэкцыі Польскіх дзяржаўных чыгунак. У

склад Віленскай акруговай дырэкцыі уваходзілі рэгіянальная аддзелы. Лідскі аддзел меў 703 км чыгункі і 2 226 супрацоўнікаў. Чыгунка была найбуйнейшым працадаўцам у рэгіёне, амаль што ўся каляя яшчэ немцамі была перашыта на еўрапейскі стандарт (з 1524 на 1435 мм)³⁹. З-за змяншэння аб'ёму перавозак па лініі Ліда – Маладзечна (яна стала амаль што тупіковай), на гэтым адрэзку была знята другая каляя.

Верагодна, 24 жніўня 1923 г. адбылося найвялікшае чыгуначнае крушэнне за ўсю гісторыю лідскай чыгункі. Загінула 50 чалавек і больш за 100 чалавек было паранена, калі пад Лідай пасажырскі цягнік «Вільня – Варшава сышоў з рэек. Трагедыя была выклікана размывам чыгуначнага насыпу»⁴⁰.

Па ўспамінах відавочцаў, на пачатку 1920-х гадоў, пакуль не быў адноўлены будынак вакзала, замест яго выкарыстоўвалася таварная кантора чыгункі – зараз адзін з будынкаў паліклінікі па вул. Труханавая.

Пасля аднаўлення вакзал быў пафарбаваны ў светла-крэмавы колер і пакрыты чырвонай дахоўкай. Пасярэдзіне была зала білетных касаў і памяшканне для захоўвання багажу. Дзіцяці прыцягвалі 2 аўтаматы, якія прадавалі смачны шакалад: малая плітка каштавала 20 а вялікая 50 грошаў. Злева ад цэнтральнай залы была вялікая зала чыгуначнага рэстарана 1-га класу з буфетам: «У рэстаране можна было смачна пад'есці, а ў буфэце атрымаць розныя

Новы вакзал у Лідзе, пабудаваны ў 1906 г.

ным зямлёй, ледніком» для захоўвання прадуктаў. Пасажырскія платформы рабілі з каменнага друзу або бітай цэглы, якую залівалі вапнавым раствором. Платформы былі абсыпаны пяском і ўтрамбаваная «да шчыльнасці добрай садовай дарожкі». Па краях і пасярэдзіне платформы ўкладваліся дарожкі з дошак. Каля кожнага вакзала ўладкоўваліся «садкі», разбіваліся кветнікі.

Плошчы і вуліцы каля вакзала масцілі каменем. Усе жыллыя і службовыя памяшканні да адкрыцця дарогі былі «цалкам мэбляваныя і забяспечаныя білетнымі скрынямі і штэмпелямі, вагавым абсталяваннем, брызентам, вогнетушільнымі прыборамі, сігнальным інвентаром, інструментамі, качэрамі, вёнікамі ...»²⁵.

Усе іншыя чыгуначныя будынкi – казармы, паўказармы, будкі вартаўнікоў, лінейныя будынкi, будаваліся з дрэва і прызначаліся для пра-жывання адміністрацыйнага персаналу сярэдняга і ніжняга звяна, рабочых, абходчыкаў і вартаўнікоў. Жылы фонд будаваўся капітальна і спраўна служыць аж да сёння, больш за 100 гадоў з дня пабудовы.

На пачатку студзеня 1907 г. новая лінія здаецца ў

ва курсе толькі адна паштова – пасажырскіх пара цягнікоў, з якіх кожны складаецца з аднаго вагона першага класу, аднаго – другога класу і двух вагонаў трэцяга класу.

Цягнік выходзіць з Балагое ў 04-30, з Полацка ў 19-41, з Маладзечна ў 01-45, з Ліды ў 05-51, прыбывае ў Ваўкавыск у 09-00.

З Ваўкавыска выходзіць у адваротны бок у 22-45, з Мастоў у 23-45, з Ліды ў 01-40, з Маладзечна ў 05-20, з Полацка ў 11-27. У Балагое цягнік прыбывае ў 02-50.

З Гародні цягнік выходзіць у 19-15, прыбывае ў Мастоў ў 20-55. З Мастоў на Гародню адпраўляецца ў 11-10 і прыбывае ў 12-50²⁶. Праз некалькі тыдняў газета адзначае, што «Адкрыццё руху па чыгуны Балагое – Сядлец паскорыла гандлёвы пульс у нашым краі ... Артэрыя гэта мае для яго вялікае эканамічнае значэнне ... Але ўзмацнілася русіфікацыя краю з-за наплыву інжынераў, прадпрымальнікаў, чыгуначных службоўцаў ... якія на чыгуны заўсёды былі «з над Волгі»»²⁷.

Ужо ў траўні прэса²⁸ паведамляла пра «абставіны чыгуначнага крушэння: паштовы цягнік № 4 выйшаў уна-

²⁴ Шимелевич М. Виленский календарь. Вильно, 1906. С. 37–57.

²⁵ Вульф А. Заповедная железная дорога // Наука и жизнь. 2001. № 12.

²⁶ Kurjer Litewski № 2, 4(17) stycznia 1907.

²⁷ Kurjer Litewski № 16, 21 stycznia (3 lutego) 1907.

²⁸ Kurjer Litewski № 106, 16(29) maja 1907.

²⁹ Мікалай Канстанцінавіч Шаўфус (1846–1911) – ваенны інжынер, генерал-лейтэнант. З 1905 г. начальнік Упраўлення чыгунак Міністэрства шляхоў зносін і сябра ад міністэрства ў Савеце па таварных справах пры Міністэрстве фінансаў. З 25 красавіка 1906 г. па 29 студзеня 1909 года міністар шляхоў зносін.

³⁰ Kurjer Litewski № 249, 7(20) listopada 1907.

³¹ Карэннае дэпо з'яўлялася цэнтрам цягавога участка (цягавога пляча). За даўжыню кожнага ўчастка прымалася адлегласць паміж карэннымі дэпо. Да такіх дэпо для рамонтны і абслугоўвання былі прыпісаны грузавыя і пасажырскія паравозы. У працежках паміж карэннымі размяшчаліся абаротныя дэпо, дзе знаходзіліся рэзервовыя паравозы на выпадак паломкі лакаматываў.

³² Kurjer Litewski № 73, 1(14) kwietnia 1910.

³³ Kurjer Litewski № 81, 10(23) kwietnia 1910.

³⁴ Kurjer Wilenski № 158, 7(20) grudnia 1911.

³⁵ Kurjer Wilenski № 92, 26 kwietnia (9 maja) 1911.

³⁶ Шибек З. В. Шибек С. Ф. Минск: Страницы жизни дореволюционного города. 1990. Минск, С. 32.

³⁷ Железная дорога Беларуси. История и современность. Минск, 2001. С. 100. 112.

³⁸ Дзяржаўныя: Кошт страў у чыгуначнай сталовай быў: суп без мяса – 5 кап., каша з маслам – 5 кап., суп з мясам – 10 кап., смажаніна – 10 кап., «Пры ўсіх стравах адпускаяцца неабмежаваную колькасць хлеба на чалавека бясплатна».

³⁹ Железная дорога Беларуси. История и современность. Минск, 2001. С. 103–105.

⁴⁰ Skryt opisowy organizacji i dziaiałności Dyrekcji Wileńskiej Kolei. Wilno, 1920. S. 34. 36.

⁴¹ Meriden Daily Journal. Aug 24, 1923.

⁴² Naruszewicz Wl. Wspomnienia lidzianina. Warszawa, 2001. S. 97.

Краязнаўства і любасць да Айчыны - сёстры

Асэнсаванне радзімнасці да мяне ішло праз слупкі традыцыі, песні, абярэгі, прыкметы. Іскры святога язычніцтва яскравіліся, грывелі ў купальскіх агнях, Калядных, Вялікодных замоўных, песнявых абрадах нашай вёскі, суседніх.

З гадамі ацаніў пекнасць закіяння, еўрапейскіх гарадоў і замкаў, але чым болей захаплялі яны, тым вышэй узнімалася, сэрцам і душой цапілася асобнасць і прыгажосць сваёй вёскі Вялікая Сліва, ваколяшніх гайкоў і палеткаў, рэчак і ўзгоркаў. Гісторыя і культура, побыт і песня слускай ціхай вёскі неўзаметку расшырыліся на суседнія - Казловічы, Працавічы, Нежаўка, Валаты, Бандары, Лясішча, Іграва, Вялікі Быкоў, Пагост... - захапілі Слуцк, Старобін, Любань, Старыя Дарогі, Нясвіж...

Гады ляцяць птушкамі незваротнымі, яшчэ мацней яны ўваклівілі ў душу любасць да ўласнага, адметна-беларускага.

Дзевяцікласнікам шукаў вытокі рэчкі Сліўка, што павольнеўка дзеліць напал нашыя вуліцы, хаткі, дамы, абдорвае вёску густым травастоем паплавоў, выгнаў, лугоў. Знайшоў вытокі з цяжкасцю, на здзіўленне сабе і крэўным, знайшоў. Вытокамі Сліўкі былі шматлікія крынічкі ў балотцах воддаль Бандароў і Валатоў. Радасць знаходкі была невымерная. Параўнальная хіба з слодыччу тонаў мясцовай суданай песні, хвалямі адкрыццяў роднасці з суседствам вёскаў і гарадкоў.

З гадамі стаў атрымліваць высокую душэўную насалоду ад вывучэння асобнасці іншых ваколіцаў, дапамогі маладому і дасведчанаму пошукаўцу ва ўзнаўленні, вышыванні на ўсё людства беларускіх своеасаблівасцяў, у чым бы яны не праяўляліся.

Як ранішняя святлыня заўжды жывога сонца, упала ў душу асэнсаванне: айчызнае не толькі пабудаванае і выкапанае - гэта забярэгі і прыкметы, выслоўі і прыказкі маіх бабуляў Лысай Агапы Мікітаўны, Санько Зосі Андрэеўны, маці Санько (Скуцэня) Любы Кузьмінічы. Ад іх, заўсёдных на памяці і сэрцы, не адно пераймаў фальклорнае, запісваў. Дасланьні ў ІМЭФ АН БССР асобныя запісы былі надрукаваныя ў трох тамах 50-тамавага збору беларускага фальклору.

Уражлівымі, асэнсавана краязнаўчымі сталі працяглыя размовы з пажылымі і старымі людзьмі сваёй і суседніх вёскаў, асабліва мясцовымі шаптухамі Мартаю і Ганнаю, настаўнікамі, франтавікамі, партызанамі.

Прыемным здзівам запаматалася гісторыя з папам Іванам Вошавым. У святара на фронце загінулі два сыны, у прыгожай вялікай царкве ў горадзе Касцюковічы на Магілёўшчыне Вошаў не проста святарнічаў болей двух дзесяцігоддзяў. Арганізоўваў рамонт. Адхілілі старанніка ад царкоўнай службы, бо здараліся выпадкі, калі ахрышчанае дзіця па просьбе бацькоў не рэгістравалі ў журнале.

Ад невінаватой савецкай улады і такой жа невінаватой праваслаўнай канфесіі атрымаў старанец страшэнна вялікую пенсію - 42 рублі. У чарзе на кватэру стаіць два з гакам

дзесяцігоддзі, не атрымаў. Не выдзяляюць адзінокаму і цяпер. Ён, ці бачыце, носіць воду, коле дровы гаспадыні, у якой жыве. Можа ўсямейніўся.

- Памажэця. Прашу. Адна спадзее на вас, - шаптаў мне не святар Іван Аляксеевіч Вошаў, выплаквалі сіня-сінія вочы, зпакутаваны твар. - Гэты храм аднаўлялі ўласнымі сіламі, мала хто памагаў. У сэрцы маім ён і Касцюкоўшчына. - Узіраецца, пранізвае мяне, выдае: - Не трэба пакуль нам любасць да храмаў, пабачыце, адумаюцца, павернуцца да святыхняў.

Матэрыял пра горкую крыўду касцюковіцкага святара ў 1970 годзе не надрукавала ні адна рэспубліканская газета. Але старшыня Магілёўскага аблвыканкама Васіль Канстанцінавіч Луцкін, шчыры беларус, зрэагаваў хутка: касцюковіцкага старшыню райвыканкама Матарыкіна неўзабаве адхілілі ад старшынёўства (прызначылі дырэктарам мясцовага саўгаса-тэхнікума, зарплата з 210 рублёў павысілася да 220), знайшлася кватэра для рупліўца-святара.

Жыццё змусіла дзяржаўныя ўстановы звярнуць большую ўвагу на краязнаўства. У час працы ў выдавецтве "Польмя" (1982 - 1990) я арганізоўваў і ўзначальваў упершыню створаную на Беларусі рэдакцыю краязнаўства, фізкультуры, турызму. Падбіраў заяўкі, аўтарскі калектыў.

Чарговым абуджальнікам мэтанакіраванага краязнаўчага струменю стаў для мяне Міхаіл Фёдаравіч Мельнікаў. Жыхар Крычова несправядліва адседзеў гады ў ГУЛАГах (Варкута, 11 гадоў), веру ў справядлівасць не страціў. Першы ў краіне Саветаў напісаў пра год і дзень, калі Ленін ехаў праз Беларусь; ніхто не ведаў, што ў 1941 пад Крычавым старшы сяржант Мікалай Сірацін у адзіночку з трох гарматаў падбіў дзевяць нямецкіх танкаў (па распараджэнні Гудэрыйна нямецкія салдаты труну з адважнемчанамі неслі на выцянутых руках), - савецкія ваенныя і цывільныя гісторыкі дзесяцігоддзямі адмаўлялі нават думку пра такі гераізм. Мельнікаў праз нямецкія архівы пацвердзіў вычын, М. Сірацініна пасмяротна ўзнагародзілі ордэнам.

У рэцэнзіях беларускіх гісторыкаў начыста адхіляліся адкрыцці аматара Мельнікава. Патрабавалі ад краязнаўцы дакументальных пацвярджэнняў. Рукапіс хадзіў па выдавецтвах доўгія чатыры гады. Няма ла прыйшлося доказніцка і мне пакуль кніга выйшла, дапамог прафесар Аляксандр Хацкевіч.

Амаль тое ж паўтаралася з рукапісамі/кнігамі "Маршрутамі народнай славы", "Беларусы на бастыёнах Севастопаля", "Гарадская геральдыка Беларусі", "Шэсцьдзесят гадоў "Дынама" Беларускай ССР", "На вытоках Нёманскіх", "Беларуская народная кераміка", "Старажытны горад на Слуцы", "Ад Нёмана да берагоў Ціхага акіяна", "Гальшаны", "Пагоня ў сэрцы - тваім і маім", "Як цячэ Слуц", "Армія Краёва на Беларусі", "Беларуская нацыянальная ідэя", "Спадчына "Спадчыны", "Дзейнасць Кастуся Мярляка на эміграцыі", "Сялец. Прынёманская

рэчаіснасць"... Выходзілі з цяжкасцю, са скрыпам. Усяго дабраславіў на чытацкія полкі 1089 (!) аўтарскіх кніг (гл. "Ненадрукаванае. У белдзяржлітструктурах", Мн., 2009, стар. 25; ВІКІПЕДЫЯ, бел. пісьменнікі).

Мноства краязнаўцаў, гісторыкаў, навукоўцаў, думаецца, удзячацца мне за дапамогу ў друкаванні кніг - Іван Стальмашонак, Рыгор Кручок, Аляксандр Хацкевіч, Міхаіл Сідарэнка, Анатоль і Валянцін Грыцкевічы, Генадзь Кахановіч, Віктар Шомадзі, Анатоль Цітоў, Станіслаў Цярохін, Яўген Сахута, Кастусь Тарасаў, Уладзімір Кісялёў, Вячаслаў Ляховіч, Сяргей Сергачоў, Іван Аношка, Яўген Сямашка, Феафан Рамановіч, Аляксей Кур'ян, Мікалай Дзікевіч...

У кнізе Эдуарда Корзуна "Гальшаны" насуперак райшчыкам упершыню ў Савецкай Беларусі змешчаны партрэт святара і паэта Вінцука Адважнага.

Практычна ніводны краязнаўчы рукапіс не абыходзіўся ў тыя часы без прыдзірлівага разгляду. Сярод мноства заўвагаў з ЦК КПБ былі і такія: зняць на здымках крыжы з храмаў (або змясціць на месцы крыжоў лісцікі клёнаў, дубоў), змяніць гістарычную даўніну беларускіх мястэчкаў і гарадоў.

Асабліва памятаецца плённая праца над кнігамі пра Янку Купалу - "Янка Купала і "Наша Ніва", "Спадчына Янкі Купалы і яго музей у сучасным асэнсаванні", "Музей Янкі Купалы у сучасным асэнсаванні" - і над кнігаю Міколы Жыгоцкага пра Якуба Коласа "Беларусь, ён дастойны змагар твой і сын".

Беларускія даследчыкі з ЗША ў абодвух артыкулах пра Янку Купалу выказалі шмат цікавага, нязнамага, блытаніну дапусцілі таксама; была думка іх артыкулы не друкаваць. Аднак у Беларусі выдавецкім таварыстве "Хата", чатырнаццаць гадоў якое я ўзначальваў, мелі права атрымліваць рэцэнзіі на рукапіс ад розных устаноў і аўтараў, змясцілі артыкулы беларускіх амерыканцаў.

Назва кнігі пра Коласа першапачаткова меркавалася для рукапісу аб вялікім беларускім начальніку (міністру), але сродкаў на тую кнігу не знайшлося. Не прападаць жа цудоўнай назве. Тым болей, па карысці для мовы і культуры, вазе і ўплыву на беларускі народ паэт пераўзыхоў многіх начальнікаў. Упершыню ў кнізе на ўсю старонку дадзены партрэт брата Якуба Коласа, які болей сарака гадоў жыў у ЗША (ад вайны).

Шмат турботаў і працы прынеслі плакат "Радавод Полацкіх і Вялікіх Беларускіх (Літоўскіх) князёў", уласны дакументальны раман "Звіняць жаўрукі ў Чарнобыльскім небе".

Многім аўтарам важыўся я памагчы, асобным не змог. Не па сваёй волі.

Усё жыццё словам і справай выпаведваю вялікі прынцып: родная мова, краязнаўства і любасць да Айчыны - найбліжэйшыя сёстры; як душа з целам. Без краязнаўства і мовы няма гісторыі, Радзімы, нацыі.

Валер Санько,
пісьменнік, краязнавец.

Касцёл Маці Божай Ружанцовай у Солах

Паміж Смаргонню і Ашмянамі (Ашмянной - так тут называюць гэты горад) па магістралі Менск-Вільня ёсць шмалда з надпісам Соля. Затым правы паварот на тракт, што ідзе праз сёлы і вёскі на паўночны захад і дасягае магістэлі Полацк-Вільня.

Калі звярнуць на гэты тракт, неўзабаве апынешся у маляўнічым мястэчку Соля, якое раскінулася па берагах ракі Ашмянкі і ўключана ў "залатыя пярэсёнак" Беларусі.

Старажытныя Соля упершыню згадваюцца ў летапісных крыніцах у сярэдзіне 16-га стагоддзя (Іпацьеўскі летапіс). Пасёлак узнік на левым беразе ракі Ашмянкі. Ён быў пабудаваны па рацыянальнаму плану, але два пажары, якія здарыліся ў сярэдзіне 20-га стагоддзя амаль дашчэнтку знішчылі ўсе асноўныя вуліцы акрамя сучаснай Першамайскай, таму ад даваеннага і старажытнага мястэчка застаўся толькі яго асноўны план.

Каталіцкая парафія была заснавана ў 16 стагоддзі. Фундатарам першага драўлянага касцёла была Гальшка Радзівіл, жонка Віленскага ваводы. Касцёл некалькі разоў быў знішчаны ў часы розных гістарычных падзей. Сучасны мураваны касцёл Маці Божай Ружанцовай пабудаваны з цэглы ў 1926 - 1934 гадах па праекце архітэктара А. Дубановіча на месцы храмаў 1598 і 1849 гадоў, на сродкі парафіянаў. Яго архітэктурны стыль вызначаюць як неабарока з элементамі мадэрна. Будынак мае складаную аб'ёмна-прасторавую кампазіцыю. Да асноўнага аб'ёму далучаны трансерт і паўцыркулярная абсідэ. Над будынкам узвышаюцца дзве 2-ярусныя вежы.

У дэкаратыўным афармленні інтэр'еру выкарыстана фрэскавая размалёўка. Асаблівую цікавасць уяўляюць фрэскі па баках алтарнай часткі: злева знаходзіцца фрэска, на якой выяўлены сюжэт перамогі хрысціянскага войска над туркамі-асманамі, на правай - "цуд на Вісле" - разгром войска Тухачэўскага, што,

акрамя іншага, зрабіла магчымым далучэнне дадзенай тэрыторыі да Польшчы. У храме, па традыцыі, знаходзіцца копія Вастрабрамскага абраза Божай Маці. На карнізе, справа ад галоўнага ўвахода размешчана статуя Святога Станіслава - заступніка Польшчы.

Касцёл ніколі не быў закрыты, і не быў разбураны у гады "ваяўнічага атэізму", дзякуючы мужнасці і рашучасці аднога жыхара пасёлка - Іосіфа Яцэвіча, па мянушцы Мельнік, якога лічылі не надта набожным. Іосіф стаў ў дзвярах касцёла і не пусціў туды мінэраў, сказаўшы: "Перш мяне - затым касцёл". Мінэры пайшлі і больш не вярталіся. Перамаглі прыгажосць касцельнага будынка, кошт затрат і высілкаў небагатых парафіянаў на яго будаўніцтва. Мяркуецца, што гэты сапраўдны доказ таго, што "прыгажосць выратуе свет" - прыгажосць мастацкая і чалавечай душы.

Сёння касцёл Маці Божай Ружанцовай з'яўляецца асяродкам культурнага жыцця жыхароў Солаў і суседніх вёсак, уваходзіць ў турыстыка-экспедыцыйны маршрут "Касцёлы Вільейскага краю". У касцёле праходзяць набажэнствы з выкарыстаннем аргана, мерапрыемствы прысвечаныя рэлігійным і свецкім святам, працуе нядзельная школа.

Марыя Ганчарык,
студэнтка 450 гр. факультэта
ІДК,
БДУКМ г. Менск.

Добрыя рукі голяць раны

*"Дакторкі, як весня яблыні ў вэлюме,
Над неастылымі папялішчамі
Бездэпаможнай людской бяды
Святлеюць, далічаючы гады,
Што сквапнай хваробай знішчаны."*

(Р. Барадулін.)

Класік беларускай літаратуры прысвяціў верш добрым доктаркам, якія даглядаюць знямоглых матуль і дораць ім цяпло і пяшчоту, калі іх дзеці працуюць далёка ў іншых кутках. Такіх стараных доктарак, медсястрыц і фельчарак, якія рупяцца аб здароўі людзей сталага веку, можна сустрэць у аддзяленнях Рэспубліканскага шпіталю для ветэранаў і інвалідаў вайны імя Машэрава.

Карпусы шпіталю размяшчаюцца ў Бараўлянах пад Менскам па суседстве з хваёвым лесам Тут падлечваюцца штогод самыя гераічныя і мужныя грамадзяне краіны. У сценах клінікі можна спазнаць усю веліч духу Беларусі: нязломны характар, працоўны пульс, вясёлы нораў і аптымізм.

Шпіталь імя Пятра Машэрава быў першапачаткова створаны для ветэранаў і інвалідаў Вялікай Айчыннай вайны. Пазней у ім пачалі лячыцца таксама былыя вязні канцлагераў і ўдзельнікі баявых дзеянняў, лакальных канфліктаў, воіны-інтэрнацыяналісты, - распавяла загадчыца 5-тага тэрапеўтычнага аддзялення Ала Міхайлаўна Моўчан. - Тут атрымліваюць медыцынскую дапамогу і душэўную цеплыню былыя воіны-афганцы, якія былі скалечаны фізічна і маральна. Асяроддзе яшчэ не да канца дацаніла іх унутраныя пакуцы і перажыванні, глыбока затоеныя. Чацвёртае і пятае тэрапеўтычныя аддзяленні ў шпіталі - самыя буйныя, на 80 ложкаў. У ім папраўляюць здароўе каля 1370 - 1470 чалавек у год.

Паколькі гэта аддзяленне было раней кардыялагічным, сярод нашых пацыентаў ёсць хворыя з ішэмічнай хваробай сэрца, артэрыяльнай гіпертэнзіяй. Многія імкнуцца класіфікаваць да нас паўторна, атрымліваюць кропельніцы, працэдуры, фізіятэрапію, якая тут на высокім узроўні.

Супрацоўнікі шпіталю засвоілі на досведзе, што гадоўнае - гэта цяжкі, разуменне, жаданне дапамагчы. Бабулі і дзядулі кажучы: "Спацатку дзейнічаюць Вашыя рукі і сэрцы, а потым ужо лекі. Мне было цэлы год добра пасля Вашага лячэння!", - так яны пішуць у падзяках. У шпіталі можна пазнаёміцца і выслухаць апаведы доўгажыхароў, вяскоўцаў 1914-1916 года нараджэння.

Сярод пацыентаў шпі-

таль можна сустрэць асобаў з унікальнымі лёсамі: што ні палата, то захопальная гісторыя бязмежнай мужнасці і чалавечай вернасці.

84-гадовая Вольга Іванаўна Грэк звычайна суправаджае на лячэнні свайго мужа Сяргея Герасімавіча Пратасеню, інваліда Вялікай Айчыннай вайны.

У сям'і Вольгі Іванаўны было сямёра дзяцей, браты Вольгі пайшлі на фронт і ў партызаны. Дзяцінства было цяжкім, напаяўгалодным. Выбіцца з галечы і вывучыцца дапамогам пасля вайны старэйшы брат, які дасылаў сёстрам свой атэстат, дзякуючы чаму можна было атрымліваць харчаванне. Вольга Іванаўна Грэк стала педагогам, выкладчыцай пачатковых класаў, а затым - беларускай мовы. 44 гады працавала Слуцкіне. Яна любіла распаўсюдзіць дзецяў пра Янку Купалу і Якуба Коласа, чытала на памяць М. Багдановіча і М. Лужаніна. Выгадала траіх сыноў і дапамагала ім, выпесціла ўнукаў, працавала на розных жаночых участках: санітаркай у інтэрнаце, гаспадыняй у пральні, у лясніцтве на ўборцы лесу - і так да 80 гадоў, калі запіс у працоўнай кніжцы зафіксаваў 62 гады стажу! У Ждановіцкім доме-інтэрнаце для ветэранаў і інвалідаў, Вольга Іванаўна сустрэла незвычайнага чалавека: былога ўрача-хірурга Сяргея Герасімавіча Пратасеню.

У 1945 годзе пад Бярлінам Сяргей Герасімавіч атрымаў два раненні, адну нагу

выбухам адарвала да калена, другую - пашкодзіла, лекары хацелі ампутаваць абедзве нагі. Параненага байца, аказаўшы дапамогу, прывезлі ў Маскву, у сталіцы дасведчаны прафесар вырашыў захаваць адну нагу, а для другой ўдала пада-

станоўчымі эмоцыямі. Нашы заслужаныя дзядулі і бабулі заводзяць знаёмствы, ходзяць на прагляд кінафільмаў, на танцы і канцэрты, ўлюбляюцца, арганізуюць сем'і, жыццё па-ранейшаму кіпіць.

У прадстаўніках ста-

браў англійскай прагэз, які дзейнічаў на працягу 10 гадоў. Баец не стаў скардзіцца на жыццё. Мабыць, па прыкладзе свяціла навукі, Сяргей Герасімавіч паступіў у медыцынскі інстытут і, скончыўшы яго, стаў хірургам і прысвяціў сябе дапамозе такім жа пацярпелым на 10 гадоў п'янага працы.

Калі стала сказацца на грузка на нагу, Сяргей Герасімавіч сышоў у санітарную медыцыну, доўгі час быў санітарным лекарам па Менскай вобласці, цалкам рэалізаваў сябе ў прафесійнай дзейнасці, выгадаваў дачку. У позніх гадах воляў лёсу ён апынуўся ў Рэспубліканскім інтэрнаце для інвалідаў у Ждановічах.

Вольга Іванаўна, якая страціла мужа, праявіла да яго спачуванне і пачала даглядаць яго. Так яны знайшлі падтрымку адзін у адным, злучылі лініі жыцця.

Медсястры і лекары шпіталю атачаюць іх увагай, кожны дзень выслухоўваюць, вымяраюць ціск, робяць ін'екцыі і электрафарэз ў палаце.

- Мы робім абыходы

штодня, - распавяла палатны ўрач-тэрапеўт Ірына Пятроўна Сідарэнка. - Для нашых мілых пажылых асобаў лячэбнымі фактарамі з'яўляюцца не толькі таблеткі і рэгулярнае харчаванне, а папаўненне дэфіцыту ўвагі. Мы імкнемся з імі пагутарыць, у іх ёсць магчымасць распавесці пра доўгае жыццё з нягодамі і з клопатамі, і пра тое, што іх турбуе.

З суседзямі па палаце ў іх адбываюцца шчырыя сяброўскія гутаркі, ўзаемны абмен

рэйшага пакалення нас здзіўляе незвычайная жыццярэдаснасць, цвёрдасць характару, ім па-ранейшаму ўсё цікава ў жыцці. Яны чытаюць газеты і часопісы, некаторыя асвойваюць лічбавую фотатэхніку і дзеліцца здымкамі, іншыя навучаюцца карыстанню камп'ютарам, знаходзяць сяброў па інтэрнэце ў замежжы. Прыемна, калі бачыш ясны розум, мудрасць, рахманы характар. Мы бачым плюсы і мінусы старасці, бачым прыгожую і паважаную старасць, з якой можна было браць прыклад.

Культарганізатар шпіталю Таццяна Міхайлаўна Падкапаева ўносіць свой унёсак у ахову здароўя і напаўняе вольныя гадзіны пацыентаў выдатнымі музычнымі творами, запрашае артыстаў з Менска. Калектывы мастацкай самадзейнасці Рэспубліканскага шпіталю стаў лаўрэатам I ступені ў аглядзе-конкурсе мастацкай творчасці. Акрамя таго, некаторыя ветэраны самі прыязджаюць са сваім гармонікам ці акардэонам, у вольны час спяваюць, забываючы пра ўзрост, боль і хваробы. Мясоцвы мастакі і майстрыхі дораць шпіталю сваё карціны і дэкаратыўныя пано, размешчаныя ў вестыбулях, каб прыгожыя беларускія краявіды навявалі думкі аб магутнасці прыроды і ўсепераможнай сіле жыцця.

Эла Дзвінская.

На фота аўтара тэрапеўт Ірына Сідарэнка даглядае Вольгу Іванаўну Грэк, былою выкладчыцу беларускай мовы.

Анталогія аднаго верша ад Пятра Макарэвіча

У менскім выдавецтве "Кнігазбор" выйшла анталогія аднаго верша "Птица свободы", складзеная з перакладаў вершаў сотні беларускіх паэтаў на рускую мову, зробленых сябрам Саюза беларускіх пісьменнікаў Пятром Макарэвічам. А назва кнігі ўзята па назве верша Вольгі Іпатавай.

У кнігу ўвайшлі вершы беларускіх паэтаў, пачынаючы з Янкі Купалы, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча, Наталлі Арсенневай і заканчваючы Анатолям Сысам, Славамірам Адамовічам, Сяркуком Сокалавым-Воюшам.

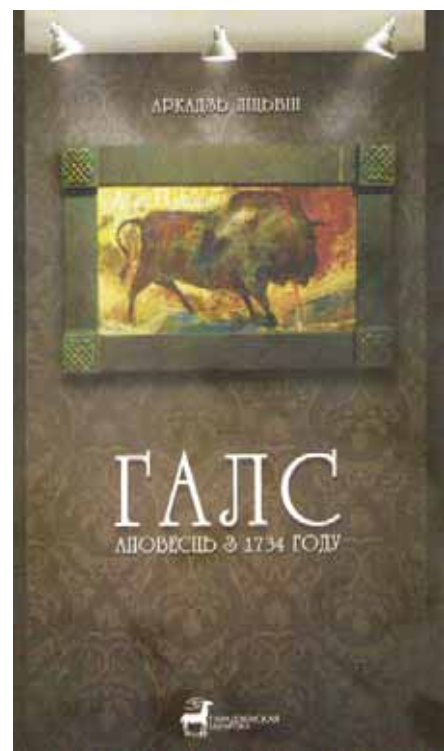
Няма ніякага сумніву, што мы павінны падтрымліваць пераклады нашай літаратуры на замежныя мовы. Беларускія адраджэнскія сілы ніколі не выступалі за сама-

ізіляцыю.

Пётр Макарэвіч нарадзіўся 15 красавіка 1938 года ў в. Шынкі на Крупічыне. Жыве ў Лідзе. Аўтар кнігі паэзіі "Злітак" і "Расінкі беларускіх слоў".

Наш кар.

Аповесць часоў беларускай смутнай пары

Паспалітай можна смела так называць. То безкаралеўе, то двухкаралеўе, канфедэрацыя адкрытая грамадзянская вайна, чужаземныя войскі, якія ваявалі адно з адным, а пляжылі наш край. У некаторай ступені паспрабаваў паказаць гэты час гарадзенскі пісьменнік Аркадзь Ліцьвін (Аркадзь Жукоўскі) у кнізе "Галіс. Аповесць з 1734 году", якая выйшла ў серыі "Гарадзенская бібліятэка. У кнізе 330 старонак.

Аркадзь Жукоўскі нарадзіўся ў 1937 годзе ў вёсцы Пагост Менскай вобласці. Ветэран нацыянальнага адраджэння, удзельнік Устаноўчага з'езду БНФ.

Наш кар.

Хоць такі перыяд як "Беларуская смутная пара" ў беларускай гісторыі афіцыйна і не выдзелены, але 18-е стагоддзе, перад падзеламі Рэчы

Рэдактар Станіслаў Вацлававіч Суднік

Рэдакцыйная калегія:

Алена Анісім, Юрась Бабіч, Вінцук Вячорка, Юрась Каласоўскі, Юля Карчагіна, Леакадзія Мілаш, Максім Новік, Язэп Палубятка, Алесь Петрашкевіч, Аляксей Пяткевіч, Уладзімір Содаль, Станіслаў Суднік, Павел Сцяцко, Алег Трусаў.
<http://nashaslova.mns.by/>
<http://pawet.net/>

Аўтары цалкам адказныя за падбор і дакладнасць прыведзенай інфармацыі

Газета надрукавана ў Лідскай друкарні. 231300, г. Ліда, вул. Ленінская, 23.
Газета падпісана да друку 14.05.2012 г. у 10.00. Замова № 952.
Аб'ём 2 друкаваныя аркушы. Наклад 2000 асобнікаў.
Падпісны індэкс: 63865.
Кошт падпіскі: 1 мес.- 3100 руб., 3 мес.- 9300 руб.
Кошт у розніцу: па дамоўленасці.

Заснавальнік:

ТБМ імя Францішка Скарыны.

Пасведчанне аб рэгістрацыі № 908 ад 18 снежня 2009 г. выдадзена Міністэрствам інфармацыі Рэспублікі Беларусь.

Адрас рэдакцыі:

231293, Лідскі р-н, в. Даліна.

Адрас для поштовых адпраўленняў:

231282, г. Ліда-2, п/с 7.

E-mail: naszaslova@tut.by